

V. Molnár László

**Ács Tivadar (1901–1974)
művelődéstörténeti-történeti publicista
rövid életrajza és főbb műveinek
bemutatása, kritikája**

Sajtó alá rendezte: Gazda István

Szakszerkesztő: Bodorné Sipos Ágnes

Fejezet az „Ács Tivadar (1901–1974) művelődéstörténeti munkássága. Útleírók, misszionáriusok, térképészek, műszaki alkotók, szerkesztők, tudománybéli gondolkodók, szabadságharcosok” c. kötetből, amely a Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 70. köteteként jelent meg 2008-ban. Az anyaggyűjtésben közreműködött Engloner Erika és Perjámosi Sándor.

Piliscsaba, 2008

TARTALOM

Életútja

Kézirat-hagyatéka

Amerikai magyar lapokban közreadott írásai

A művelődéstörténeti irodalom körébe tartozó nagyobb kötetei

A történeti irodalom körébe tartozó munkái

V. Molnár László

Ács Tivadar, a művelődéstörténész

Életútja

Nem kizárt, hogy Kossuth Lajos tábori papjának, Ács Gedeonnak az oldalági leszármazottja volt Ács Tivadar, a művelődéstörténettel és a Kossuth-emigráció történetével foglalkozó újságíró. 1901. november 1-jén született Kispesten, Budapesten hunyt el 1974. február 6-án, gazdag életművet hagyva maga után. Tanulmányainak befejezése után a *Kispesti Híradó*, majd *Az Est* és a *Magyar Hírlap* munkatársa lett. 1930 és 1936 között Argentínában élt, itt számos értékes forrásanyagot gyűjtött, elsősorban a Dél-Amerikába került magyarokra vonatkozóan, kiemelten a Kossuth-emigráció időszakáról. 1930 és 1935 között Buenos Airesben a *Magyar Szó* elnevezésű periodikát szerkesztette, ezen túlmenően ottani népmeséket gyűjtött, és számos, a magyarságot érintő forrásanyagot kutatót fel, s hazatérve ezeket részpublikációban, majd kötetekben adta közre.

1936-tól kezdődően idehaza nevével elsősorban publicistaként, s szerkesztőként találkozunk. Ekkor már bekapcsolódott a Magyarok Világszövetségének munkájába, amit az is igazol, hogy 'Az esztergomi vándor' című háromrészes cikke 1940-ben a *Nagymagyarország* elnevezésű lapban, a Magyarok Világszövetségének közleményei között kapott helyet. Cikkei jelentek meg akkoriban még *A Földgömb*, a *Búvár*, a *Diarium*, a *Magyar Szemle*, a *Láthatár*, a *Magyar Kultúra* és más periodikákban, illetve napilapokban, köztük a *Magyar Hírlapban*.

1937-ben jelent meg első önálló kötete Kispesten 'Régi kispestiek' címmel,¹ amelyben az ott élt jelesek biográfiáit adta közre.

1938 és 1944 között részben az amerikai kontinensre kivándorolt magyarokról és a magyar földrajzi utazókról, valamint – a fenti témakörből kiemelten – a Kossuth-emigráció időszakáról jelentek meg publicisztikai, kötetek.

A fentiekben említett első nagy külföldi gyűjtése alapján állt össze az az 1938-as munkája, amely 'Dél-amerikai magyar utazók a XVII. és a XVIII. században' címmel látott napvilágot, s ennek egyes fejezetei különböző periodikákban is megjelentek.

Latin-amerikai gyűjtése nyomán tudott közreadni inka meséket.² 1940-ben egyik szerzője volt a magyar írók korszerű írásaiból válogató 'Az élő toll' c. kö-

¹ Ács Tivadar: Régi kispestiek. Kispeszt, 1937. Faragó ny. 128 p.

tetnek, amelyben a civilizáció ismeretlen dél-Amerikai és kelet-Afrikai magyar úttörőiről közölt tanulmányt. (Ebből a tanulmányából a Magyar Lászlóra vonatkozó részt emeltük ki jelen kötetben való közlés céljából.)

Sokat idézett tanulmánykötete az 1940-ben közreadott *'Akik elvándoroltak'*, amelyről ugyanazt mondhatjuk, mint az előző munkájáról, hogy számos olyan tanulmányát tartalmazza, amely folyóiratokban, újságokban már megjelent az azt megelőző években, s tegyük hozzá: átdolgozott változatban később újra.

1941-ben a *Láthatár* c. folyóiratban *'Délamerika két magyar Mayerja'* címmel jelent meg tanulmánya,³ amelynek egyik változata a Magyar Országos Levéltárban megőrzött Ács-kéziratok között is megtalálható. Ugyanebben a lapban jelent meg 1942-ben egy nagy összefoglaló tanulmánya *'Ismeretlen és újabb adatok Körösi Csoma Sándor életrajzához'* címmel.⁴ Ez az írása kapcsolódik Berzenczey-kutatásaihoz és a Cserey Lőrinc-féle kéziratos katalógushoz, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzött meg a kutatók számára.⁵

A Latin-Amerikába került magyarokról 1944-ben magyarul és angolul is megjelent egy kisebb összefoglaló munkája, majd az Észak-Amerikába kerültek-ről publikált számos írásának első, könyvbe gyűjtött változata 1946-ban látott napvilágot *'Magyarok idegenben'* címmel.

*

1945-ben a szegedi Tudományegyetem magántanára lett. Ezzel párhuzamosan 1945 és 1948 között a Külügyminisztérium osztálytanácsosa volt, illetve a Magyarok Világszövetségének először mb. vezetője, majd ügyvezető alelnöke. 1947 februárjáig ő szerkesztette a Magyarok Világszövetsége sajtótájékoztatóját, a *Dunai kurirt*.

1948-tól kezdődően már csak szakíróként dolgozott. Erről így tudósított az Amerikában megjelent *Szabadság* 1948. május 18-i száma: „Ács Tivadar, író és újságíró, az amerikai magyar élet legalaposabb óhazai ismerője és lelkes kutatója. Hosszú ideig igazgatója volt a Magyarok Világszövetségének. Hivatalától való megválása után visszatér egyik kedvenc tudományos tevékenységéhez, az amerikai magyarság első településeinek felkutatásához.” (Ennek első eredmé-

² Ács Tivadar (gyűjt.): Inka mesék. = Magyar Nők Lapja 1 (1939) No. 11. (ápr. 10.) p. 2.

³ Láthatár 9 (1941) No. 2. pp. 25–27.

⁴ Láthatár 10 (1942) No. 4. pp. 85–89.

⁵ Az 1942-es Körösi centenáriumi év kapcsán Ács Tivadar örömmel vette kézbe Bendefy László *'Kummagyarria'* c. munkáját, amelyet a Cserpéfalvi Kiadó adott közre 1942-ben. Lásd Ács ismertetését: Láthatár 10 (1942) No. 2. p. 40.

nyeként adta közre a 'Davenporti napló' c. írását, amely az egykori amerikai magyarok XIX. századi letelepedéséről szól.)

1945 utáni publikációi magyarországi és amerikai magyar lapokban egyaránt megjelentek. Itthon publikált a *Párttörténeti Közleményekben*, a *Tiszatájban*, a *Térképészeti Közlönyben*, a *Filológiai Közlönyben*, a *Magyar Nemzetben*, a *Magyar Hírekben* és másutt, Amerikában pedig az *Amerikai Magyar Világban*, a *Szabadságban* és más magyar újságokban.

1950-ben jelent meg cikke: egy elveszettnek vélt Corvina térképmellékletéről,⁶ s azóta is erre hivatkoznak e pergamenre készült térképlapok kutatói. Az eredeti atlasz 1474-ben Velencében készült, ez egy 6 kézi színezésű táblát tartalmazó hajózási atlasz, amely az Atlanti-óceán európai és északnyugat-afrikai partvidékét és a Földközi-tengert mutatja be. A hivatalos kartográfiai meghatározás szerinti tartalma: part menti országok, települések, folyók, szigetek névvel, irányvonalakkal. A mű tartalmaz még holdnaptárt és napéjegyenlőségi táblázatot is. Ezt a kis atlaszt⁷ Benincasa Grazioso (1400–1482?) készítette, az OSZK-ban található, s erről írt tanulmányt Ács.

Művelődéstörténeti írásaihoz sorolhatjuk még az 1961-ben a *Filológiai Közlönyben* és önálló kiadványként is közreadott Maximilianus Transylvanusról írt dolgozatát,⁸ amelyet azóta is nagyon sokan idéznek. Ez az áttekintése egy olyan személyről szól, akiről a kutatók feltételezték, hogy Erdélyből származott, s lett később a Magellán-expedíció krónikása. Azóta azonban tisztázódott, hogy a családnak ez a tagja Hollandiában született, s bár nevében megőrizte felmenői erdélyi eredetét, nem volt erdélyi születésű, nem volt magyar, hanem egy holland ember volt, így végül is *Ács publikációja a tévedések sorozatát gazdagította*. Az újabb utazási irodalom már igyekszik korrigálni ezt a hibát.

Másik kultúrtörténeti-filológiai kutatása viszont maradandó értékűnek mutatkozott (az is a *Filológiai Közlöny* hasábjain látott napvilágot, mégpedig 1962-ben), s az első Új-Fundland-i expedíció magyar humanista költő krónikásáról, Budai Parmenius Istvánról és fennmaradt írásairól szól.⁹ Azóta számosan publikáltak róla, s mindnyájan a korai értékes közlések között említik Ács Tivadar dolgozatát.

⁶ Ács Tivadar: Egy elveszettnek vélt Corvina térképmellékletéről. = *Térképészeti Közlöny* 7 (1950) No. 3–4. pp. 333–350.

⁷ Szakirodalomban használatos címe: *Mappae maritimae calamo exaratae coribus distinctae*

⁸ Ács Tivadar: Maximilianus Transylvanus, a Magallanes-expedíció krónikása. = *Filológiai Közlöny* 7 (1961) No. 1–2. pp. 126–131.

⁹ Ács Tivadar: Egy tengerbe vesztett magyar humanista költő a XVI. században. = *Filológiai Közlöny* 8 (1962) No. 1–2. pp. 115–122.

Ugyancsak művelődéstörténeti munkásságának része, hogy részt vett az Erdei Ferenc által szerkesztett, s a külföld tájékoztatására készült, nívónak mondható kézikönyv, az *'Information Hungary'* összeállításában. A művet 1968-ban adta közre az oxfordi Pergamon Press a 'Countries of the world. Information series' sorozatának 2. köteteként több, mint 1000 oldal terjedelemben.¹⁰

Kézirat-hagyatéka

Kéziratainak (gépiratainak) egy része a Magyar Országos Levéltárba került, a Magyarok Világszövetségének ügyvezető alelnökeként írt jelentései, javaslatai, amelyek a Külpolitikai referátumhoz címeztek, a **Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárba** kerültek. Az 1945 és 1948 között íródott Ács-anyagokból 211 lapnyit őriz ez a levéltár. (Tegyük hozzá, hogy a Magyarok Világszövetségének névleges elnöke 1945-től kezdődően Nagy Ferenc volt, aki azonban csak egyetlen ülésen tudott részt venni, a napi ügyeket Ács Tivadar intézte 1945 és 1948 között. Őt ezen a poszton Bölöni György váltotta fel, mint névleges elnök, illetve vele együtt Padányi Gulyás Béla, mint ügyvezető elnök.)

A **Magyar Országos Levéltárba** került kéziratanyagának részletes áttanulmányozása után az alábbi tanulmányait tartottuk érdemesnek arra, hogy itt is megemlítsük, egy részüket pedig teljes egészében közreadjuk kötetünkben. Először azokat az anyagokat soroljuk fel, amelyek nem annyira művelődéstörténeti jellegűek, ezt követően pedig azokat, amelyek kultúrtörténeti témájuknál fogva megérdemelték, hogy teljes egészében – a gépelési hibáktól mentesítve azokat – a kidolgozott vagy tervezett jegyzetekkel együtt teljes szövegükben közlésre kerüljenek. Ezeknek a tanulmányoknak egy része más feldolgozásban, többnyire rövidített formában, amerikai magyar újságokban is megjelent, mi igyekeztünk a szövegközlések közül a legjobbat kiválasztani, s azt közreadni.

¹⁰ Terjedelme: XIV, [2], 1144 p.

A Magyar Országos Levéltárba került kéziratok

Dőlt betűvel jelezzük azokat, amelyek az Ács cikkeiből válogató online összeállításunkba bekerültek: <http://real.mtak.hu/18133/>

Magyarországi témák:

Véres diákzsendülés Óbudán 1403-ban
Az első politikai emigránsok Magyarországon
Petőfi követválasztásához
Dudley Mann 16 jelentése

Európai témák:

A párizsi magyar Diogenes
A csillagász Nagy Károly párizsi éve
Magyarországi Jakab mester franciaországi parasztlázadása
A hatszáz éves bécsi egyetem
Jászberényi Pál
A hasisevő Splényi Lajos
A török áfium és a béke

Angliához és Írországhoz kapcsolódó témák:

Nagykőrösi Uri János
Magyar képzőművészek Angliában
Pokoljáró Tar Lőrinc és társai
Bangya János 1848–9 honvédalezredes levelei, illetve jelentései Szemere Bertalanhoz
Négy Muzsik Angliában és Amerikában

Észak-amerikai témák:

Aki rokonokat keresett az amerikai ősnépek között (Kocsis Sándor)
Az amerikai magyarság százéves pere a Staats Department ellen
Sobri Jóska Amerikában
A Polareczkyek Amerikában
Budai Parmenius István és ünnepi himnusza
Honfoglalás Texasban
XVII. századbeli magyar szerzetesek Észak-Amerikában
A Haraszthy-család
A kaliforniai Molitorok

Wass Samu indiánjai
Honfoglalás Hammondban
Négy Muzsik Angliában és Amerikában
Kossuth papja: Ács Gedeon
Benyovszky Móric a Csendes-tengeren
Egy lekéssett randevú után Frémont vezérkari főnöke (Albert Anselm)
Arlington elfelejtett lakói (Wékey Zsigmond és Wékey Antal)
Zágonyi halállovglása
A nép tekintélyes elnöke: Prick József
Egy elfelejtett szocialista magyar költő (Abet Péter)
Cross Keys
A Powderly-ügy

Kanadai témák:

A kanadai Eszterházy-baytól a kanadai Eszterházi-bajokig. Mozzanatok a kanadai magyarság multjából
A kanadai magyar „aidburau” története
75 éves a saskatchewan Kaposvár
Honfoglalás Quebecben

Latin-amerikai témák:

Magyar szerzetesek a chacói őserdőben
Száz éve halt meg a magyar Livingstone
Czetz tábornok hagyatéka
Amerikai magyarok az észak-afrikai higanybányákban

Ázsiai témák:

Ezer éve járt Kínában az első magyar ember
Feljegyzés Berzenczey kínai útjáról
River Witt
Witti Ferenc Borneóban
A Dardanellák megerősítője
Egy magyar király Goában

Afrikai témák:

Magyar „gyarmatosítók” Kenyában
Száz éve halt meg a magyar Livingstone

Ausztráliához kapcsolódó tanulmánya:

A pápuák tudósa (Fenichel Sámuel)

Általános, összegző jellegű írásai, kutatásai:

A legrégebb magyar diplomaták

Magyar politikai emigrációk a XVII. században

Harc a feledés ellen

Magyarok külföldön

Magyar tudósok a nagyvilágban

Jó üzlet a háború

A „hulló kő” balladája

Amerikai magyar lapokban közreadott írásai

Az amerikai magyar lapokban megjelent cikkei közül jó néhányat összegyűjtött barátja és tisztelője, Vasváry Ödön, s ezek később visszakerültek Szegedre a **Somogyi Könyvtár Vasváry-gyűjteményébe**.¹¹ Itt olvasható pl. az Amerikában megjelent *Szabadság* 1964-es évfolyamában a Kornis Károly által indított első amerikai magyar újságról, a *Magyar száműzöttek lapjáról* írt publikációja, továbbá az *Amerikai Magyar Világban* ugyancsak 1964-ben írt azokról a Kubába került magyarokról, akik később az észak-afrikai higanybányákba jutottak. Ezeknek a cikkeknek külön értéket ad az, hogy Vasváry valamennyit kijavított jegyzetekkel látott el, köztük a *Szabadság* 1968-as évfolyamában Budai Parmenius Istvánról szóló írását is, amely Magyarországon is megjelent.

Ugyancsak a Vasváry-gyűjteményben olvasható az *Amerikai Magyar Világ* 1964-es évfolyamában a Dudley Mann jelentéseiről írt cikke, amelynek eredetije a Magyar Országos Levéltárban található. A *Szabadság* c. újságban 1948-ban a clevelandi magyarokról írt, s ugyanott ugyanabban az évben jelent meg a 'Davenporti napló' c. cikksorozata, amelyben Spelletich Paula naplójának főbb

¹¹ Ács írásainak leltári jelzetei a Vasváry-gyűjteményben: A2/d:7, A3:18, B7:17, 65, C3:21, CZ:8, 30, E3:24, G1/c:34, H1/d:14, H6:34, 43, K3/f:54, K4/b:20, K7:21, KOS VII/a:14, L4:8, M6:22, P1/e:35, P3:38, P5/a:39, PQ6:18, S3/b:12, 20, S3/c:1-45, S4/a:35, U4/1, 54, Z1:43, Z1/a:49, +A1:13-22, +B2:8, 98, +M1:92, +PET2:7, +T2:90. Köszönettel tartozunk a szegedi Somogyi Könyvtár munkatársainak, akik segítségünkre voltak ezeknek az anyagoknak a kikeresésében. (– a szerk. megj.)

részleteit adta közre, s ennek bővített változata az *Amerikai Magyar Világ* 1976-os évfolyamában látott napvilágot.

A *Szabadság* 1964-es évfolyamában Czapkay (Csapkay) Lajos Róbertről publikált. Az *Árpádhon* 1969-es évfolyamában cikksorozata jelent meg 'Honfoglalás Hammondban' címmel, amely az USA térképén „Eszterházy” elnevezésű helyekről szól. Ehhez rímel a másik hasonló cikke, amelyik Kanadához kötődik 'Honfoglalás Quebecben' címmel. Harmadik, hasonló című cikksorozatának címe: 'Honfoglalás Texasban', az 1967-ben a *Szabadságban* közreadott sokrészes cikksorozatának pedig ezt a címet adta: 'Honfoglalás New Budán'.

A Vasváry-gyűjteményben van egy Ács által írt cikksorozat 1969-ből (a periodika megnevezése nélkül), amelynek ez a címe: 'Czetz tábornok hagyatéka' (a cikknek alapot adó kézirat eredetije a Magyar Országos Levéltárban található). 1964-ben a *Szabadságban* ezzel a címmel írt cikket: '75 éves a saskatchewanai Kaposvár'. Ennek forrásanyaga is megmaradt a Levéltárban. A *Szabadság* 1969-es évfolyamában jelent meg cikke John Th. Gáspárról, aki az amerikai békemozgalom kiemelkedő személyisége volt.

Található a Vasváry-gyűjteményben publikáció a perui hittérítőről, Zakariás Jánosról, s kézbe vehető az *Amerikai Magyar Világ* 1964-es évfolyamában megjelent 'Perczel Miklós, az északamerikai polgárháborúban' című cikksorozata, valamint Prick József megyei főjegyzőről írt publikációja (utóbbinak az eredetije szintén a Magyar Országos Levéltárban van). Cikket írt az Amerikába került Polereczki-családról, valamint a *Szabadság* 1964-es évfolyamában Stahel-Számvald tábornokról. Ludvig Jánost mintegy régi magyar szocialistát mutat be, ennek az írásának is az eredetije megtalálható a Levéltárban.

Az *Amerikai Magyar Világ* 1964-es évfolyamában adta közre a 'Négy Muzsik Angliában és Amerikában' című cikkét, amelyik a Muzsik-család neves tagjairól szól. *Ugyanezen lap* 1965-ös évfolyamában írt 'Sobri Jóska Amerikában' címmel, míg a clevelandi *Amerikai Magyar Világ* 1965-ös évfolyamában Zeyk Albert Józsefről, az Egyesült Államok egyik, Lincoln által kinevezett diplomatájáról. 1972-ben a kaliforniai Haraszthyakról publikált, a család szőlészeti munkássága jól ismert.

A fentiekből kitűnik, hogy Vasváry Ödön gyűjtőmunkájának köszönhetően kerültek vissza Magyarországra Ács Tivadarnak ezek az érdekes cikkei, hiszen ezeknek a lapoknak a többsége nálunk teljes sorozatban, sem eredetiben, sem mikrofilmen nem található meg. Magáról Vasváry Ödönről (1888–1977) el kell mondanunk, hogy Szegeden született, s az Egyesült Államokban hunyt el. Református lelkész volt Magyarországon, majd 1914-ben került az USA-ba, ahol

szintén lelkészként szolgált, 1936 és 1947 között az Amerikai Magyar Református Egyesület főtisztviselője volt. Neki köszönhető a *Magyarság* c. lap alapítása 1925-ben, s ő szerkesztette ezt a periodikát, s az *Amerikai Magyar Reformátusok Lapját* is. Emellett más amerikai magyar újságokban is jelentek meg írásai. 1939-ben 'Lincoln magyar hősei'-ről írt kötetet, Szegeden pedig postumus kiadványként jelent meg 'Magyar Amerika' című munkája 1988-ban.¹² Az amerikai magyarság történetére vonatkozó nagy gyűjtése már tíz évvel korábban, 1978-ban Szegedre került a Somogyi Könyvtárba, ahol azóta is folyamatosan feldolgozzák, s bővítik azt, s hírlevélben is mindig számot adnak e feldolgozó-munkáról.

¹² E műhöz köthetjük pl. Albert Tezla szép feldolgozását, amely az 1895 és 1920 közötti amerikai magyarokról szól, s amely az Európa Könyvkiadó gondozásában jelent meg, Bart István szerkesztésében 1987-ben. Tezla és Vasváry munkája több új kutatást indított meg. Ehhez a témakörhöz sorolhatjuk Puskás Julianna nagy monográfiáját, amelyik az 1880 és 1940 között az Egyesült Államokba kivándorolt magyarokról szól, s amelyik az Akadémiai Kiadó gondozásában látott napvilágot 1982-ben. A kötet nagy érdeme, hogy egy nagyon komoly bibliográfiai függelékkel is tartalmaz.

Mindhárom munka Kohányi Tihamérnak a Clevelandban 1901-ben megjelentetett 'Az amerikai magyarság múltja, jelene és jövője' c. kiadványa, Vay A. Péter 'Amerikai naplókivonatok, útijegyzetek, levéltöredékek' címmel Budapesten 1910-ben közreadott műve, D. A. Souders 'The Magyars in America' címmel 1922-ben New Yorkban megjelent kötete, Kende Gézőnek a Clevelandban 1927-ben megjelent 'Magyarok Amerikában, 1883–1926' c. munkája, Pivány Jenő 'Magyar-amerikai történelmi kapcsolatok' c. 1926-os kötete, Joseph S. Roucek 'Hungarian Americans' címmel New Yorkban 1937-ben, majd 1946-ban megjelent feldolgozása, Szentkirályi Józsefnek a New Yorkban 1941-ben kiadott 'Hungarians in the United States' c. kiadványa, Máthé Elek 'Az amerikai magyarok nyomában' címmel 1942-ben Budapesten megjelent munkája, Gál Istvánnak az 1944-ben megjelent 'Az angol-amerikai magyar történelmi kapcsolatok' c. műve szerves folytatásának is tekinthető. És ebbe a sorba illeszthetők Ács Tivadar munkái is. (– a szerk. megj.)

A művelődéstörténeti irodalom körébe tartozó nagyobb kötetei

Ebbe a csoportba három önálló kötetét soroljuk, ezek a következők: 'Akik elvándoroltak', 'New-Buda', 'Magyarok idegenben'. Természetesen más, a történeti irodalomhoz sorolt műveinek is számos művelődéstörténeti vonatkozása van, gondolunk pl. a Pivány Jenővel együtt összeállított munkára, amelynek a latin-amerikai magyarokra vonatkozó részét írta Ács.

Ezekhez a munkáihoz forrásként magyarországi szakcikkeket, illetve a külföldön fellelt angol és spanyol nyelvű szakirodalmat használta fel. Több olyan tanulmánya is ismeretes, amely folyóiratban vagy napilapban jelent meg először, utána pedig kötetben, s vannak olyanok is, amelyek az 1960-as években amerikai magyar lapokban – átdolgozott változatban – ismét napvilágot láttak.

Hogy mit is tartalmaznak ezek a művelődéstörténeti kötetei, illetve hogy hogyan fogadták azokat egykoron a kritikusok, erről adunk rövid áttekintést az alábbiakban.

Ács Tivadar: Akik elvándoroltak¹³

A kötet tartalma

Az esztergomi vándor
Aki megelőzte Humboldt és Bonplandot
Tábornok, akinek golyó van a fejében
Gidófalvi Czetz János: Mit tegyen Görgey Világosnál, mikor Kossuth menekül
A San Francisco-i „Hungarian Block”
Egy magyar–lengyel szabadsághős Amerikában
Százötvenéves magyar betyárromantika Uruguay pusztán
Mozambique és magyar geografusai
Adalékok az amerikai magyar sajtó történetéhez
Dél-Amerika két magyar Mayerja
A nagyenyedi magyar Új Guineában

¹³ Ács Tivadar: Akik elvándoroltak. Bp., 1940. Szerzői kiadás. Nyomta: Kapisztrán ny., Vác. 288 p.

Ebben a témakörben A Földgömb c. folyóiratban már 1938-ban megjelent egy nagyobb publikációja: Délamerikai magyar utazók a XVII. és XVIII. században. = A Földgömb 9 (1938) pp. 67–74.

Aki kíváncsi volt a Pampákra
Jetting Károly a magyar Robinson
A brazíliai császár barátja, aki halálos itélettel a nyakában hazajön – meghalni
Egy XVI. századbeli budai költő Uj Foundlandban
Egy elfelejtett magyar Afrika-utazó
Magyar utazók Dél-Amerikában
Cochabambában van eltemetve Henké Tádé
Magyarok Mexikóban
Szentmártony Ignác a brazíliai magyar csillagász
A Himalája magányos magyar lovasa
Maximilianus Transylvanus, a Magallanes-expedíció krónikása
Popper Gyula a Tűzföld királya
Zakarjás János a perui hittérítő
Lady Baker

A kötetről készült recenziókból

*Szentiványi Jenő ismertetése*¹⁴

A vastag, közel háromszáz lapos kötet nem más, mint pillanatfelvétel-sorozat, amelyet kissé kedvezőtlen világítás mellett készítettek jó fényképezőgéppel. Tompa körvonalú, itt-ott elmosódott vonású arcképek, azokról a magyarokról, „akik elvándoroltak” és szétszóródva a földkerekségen – sokkal számosabban, mint hínők – szolgáltak idegen népet, idegen kultúrát, aztán lassan elvesztek az idő és a feledés áramlatában. A szerző valóban óriási anyagot dolgozott fel. Munkája minden elismerést megérdemel. Világjáró magyar tudósok, vértanú papok, katonák, sőt legendás újvilágbeli Robin Hood-szerű szegénylegények támadnak fel a munka fejezeteiben a világrészek legeldugottabb sarkaiból is, de mielőtt jobban szemügyre vehetnők őket, már el is tűnnek. A szerző féltucat mondattal ragyogó hősöket támaszt fel, gigászi tetteket idéz, s már vége is, új alak lép a színre. Az olvasó valószínűleg végigszáguld a könyvön, viszik a furcsábbnál-furcsább, néhol döbbenetes életsorsok, végül pedig szinte szomjasan teszi le a könyvet. Utóhatásként még sokáig benne rezeg néhány homályos alak, név, amelyről többet szeretne tudni, s hibául rója fel, hogy ez az érdekes könyv is véget ér.

¹⁴ Forrás: Szentiványi Jenő: Ács Tivadar: Akik elvándoroltak. (Ism.) = Diárium 1 (X.) (1940) No. 8. (okt.) p. 187.

Ács Tivadar: New-Buda¹⁵

A kötetről készült recenziókból

*Sztáray Zoltán: Új Buda nyomában*¹⁶

Talán negyedszázada is van már, hogy az egyik New York-i magyar könyvkereskedésben rábukkantam Ács Tivadar – Kossuth papja – New Buda című, Budapesten 1941-ben kiadott könyvére. Jó néhány, a Kossuth-emigrációról szóló könyvet, tanulmányt olvastam el már odahaza is, de Új Budáról addig semmit sem tudtam. A könyv ama oldalai keltették fel az érdeklődésemet, amelyek Kerényi Frigyes Új Buda-i tartózkodásáról, majd tragikus haláláról szóltak. Kerényit valahogy a magyar irodalom kitagadottjának véltem és vélem még ma is. Ezért izgatott az a kevés, amit Ács Tivadar némi bizonytalansággal megírt felőle. Érdekes alakja ő az irodalmunknak, történelmünknek. (...)

A New York-i legnagyobb közkönyvtárban számos egykori iowai térképre találtunk. Olyanokra is, amelyeken szerepelt Új Buda, némelyeken pedig csak a Hungarian Settlement – magyar település – megjelölés. Ez utóbbiak meglehetősen pontatlanoknak tűntek. E térképek másolataival, Ács Tivadar említett könyvével indultunk el a felfedező útra azzal a büszke, ám egyúttal szomorú tudattal, hogy századunkban magyar még nem kereste az egykori település nyomait. (...)

Njú Buda – igazított ki bennünket a csak angolul beszélő hölgy –, mi így mondjuk, Njú Buda. Azután csakhamar kiderült, jó helyen járunk és kicsoda a kilencvenedik születésnapját nemrégiben ünnepelt hölgy: a szabadságharcos Varga Ferenc István nevű fiának az özvegye, az Iowában nagy tekintélyre szert tett Varga István második, amerikai származású felesége. Elmondta, a férje tizenöt évvel korábban halt meg és ha még élne, akkor most éppen száz éves volna. Mindez egyezett azokkal az adatokkal, amelyeket Ács Tivadar könyvében találtunk. (...)

*

¹⁵ Ács Tivadar: New-Buda. Bp., 1941. Szerzői kiadás. Nyomta: Kertész ny. (Karcag). 332 p. A kötetből részleteket adott közre a Láthatár: Ács Tivadar: Kossuth Lajos kolonizációs törvényei. = Láthatár 10 (1942) No. 2. pp. 31–33.

¹⁶ Forrás: SZZ [Sztáray Zoltán]: Új Buda nyomában. = Nyugati Hírlevél [független elektronikus újság], 2001. No. 31. (júl. 10.) <http://www.hhrf.org/nyugatihirlevel/nyh31.htm> (Részlet)

*Ficzay Dénes ismertetése*¹⁷

A mai magyar történétírók belátták végre annak fontosságát, hogy külföldre szakadt véreink életének ismerete éppen olyan fontos, mint a hazai magyar nemzet történelmének bármelyik részlete. Ács Tivadar is, Kossuth papjának, Ács Gedeonnak leszármazottja, a szabadságharc utáni magyarjaival foglalkozik. New-Buda egykori magyarjaival foglalkozik a 'New-Buda'. Egy város alapításának történetét, virágzását és pusztulását mondja el. A város nem a Tisza partján állott, hanem távol, Amerikában a Mississippi partján. Az idegen szoldateszka véres elnyomása elől külföldre szökő magyarok alapították New-Budát. Új hazájukban, a régire emlékezve, városukat Új Budának nevezték el. Élénken rajzolja a könyv szerzője a korabeli állapotokat, az emigránsok terveit, harcait, Kossuth amerikai kolonizációs elgondolásait. A szabadságharc nagy nevei vonulnak fel a könyvben. Reális tervek és légvárak születnek az emigránsok lelkében. Kalandos, furcsa magyar sorsok lendülnek magasba, hogy azután távoli földrészek viszontagságai nyeljük el sokszor zseniálisnak látszó alakjukat. Emberek és eszmék harcolnak távoli földrészeken magyar szívvel és magyar vágyakkal. A new-budaiak is részt vesznek a nagy rabszolga-felszabadító háborúban. A kalandos sorsú magyar utazó, Xantus János, Kolozsvár szülőtte is eljut New-Buda városába. Ács Tivadarnak ez a könyve apró részletei mellett is lüktető, eleven valóság. Egy letűnt korszak magyar honfoglalóinak állít emléket. Szép és hasznos munkát végzett ebben a könyvében is a szerző, éppen úgy, mint előző, szintén a Kossuth-emigrációról szóló műveivel is. A könyv történeti forrásértékét nagyban növelik a közölt, eddig ismeretlen New-Budára és általában az amerikai magyar emigránsok életére vonatkozó levelek. Nagy hasznára volna a magyar történelemnek, ha minél többen írnák meg e korszak kalandos sorsú magyarjainak színes, érdekes életét és sorsát.

*

¹⁷ Forrás: Ficzay Dénes: New-Buda. Ács Tivadar könyve. A szerző saját kiadása. (Ism.) = Pásztortűz 28 (1942) No. 10. (okt. 15.) pp. 460-461.

*Rédey Mária: Új könyv Új-Budáról*¹⁸

Ma – amikor annyira időszerűek az emigráns-sorsok, a népek forradalmasításának és felszabadításának kérlelhetetlen tobzódásában – fokozottabb érdeklődéssel fordulunk Ács Tivadarnak immár harmadik könyve felé, mely a magyar szabadságharc menekültjeivel foglalkozik.

E kötet is, mint az előbbiek, kissé felemás természetű. Nem ad nagyobb szabású kutatásokon alapuló tudományos kor- és jellemképet, mint Jánossy Dénes alapvető munkája az angol és amerikai magyar emigrációról (szerénysége ezt bizonyára nem is tűzte ki céljául), csak néhány rokonszenves adalékot szolgáltat, népszerűbb kiadásban, a magyar bujdosásnak egyik szomorú fejezetéhez, közelebb hozva hozzánk sok magyar szenvedést és reménytelen vívódást. (...)

Ács Tivadar könyve két részre oszlik. Az első: mintegy bevezető, rövid áttekintés a jowai telep keletkezéséről, történetéről, kezdve a komáromi fegyverletételtől a kiegyezésig, részletesen megemlékezve azokról, akik az amerikai szabadságharcban részt vettek és kitüntették magukat. A másik fele 99 „ismeretlen levél”. Itt Ács szempontjai megint ingadoznak. Ha egy csomóban lelte az értékes, még nem közölt anyagot (nem nevezi meg e forrást) s azt válogatás nélküli teljességében kinyomatta, valóban elkerülhetetlen volt némi ismétlés. Elnézzük, hogy a vidék leírását, a telep berendezését stb. vagy nyolcszor kapjuk, Újházy, Lukács Sándor, Majthényi József több és többé-kevésbé részletes vagy színes leírásában. De akkor mire valók a napilapokban (Pesti Napló stb.) megjelent azonos tartalmú levelek? Ha pedig különféle oklevéltárakból, levelesládából kereste össze könyvét, mint érdekes olvasmányt, – kevés nyomát látjuk a mű megszerkesztésének.

De e leveleket olvasni mégis annyi, mint részt venni a szereplők legbelsőbb lelki életében. Itt az emigráció lelke remeg előttünk, amit nem lehet eléggé felbecsülni. A levelek három fővonalon szaladnak. Köztük legkisebb számban vannak az árulónak tartott Bangyának levelei, főleg Szemeréhez. Gyilkos jelentések Kossuthról, „kinek csillaga lejárt”, Görgeiről, Eszterházyról stb. Háttérben a párizsi és londoni emigráció szomorú dulakodásaival, rágalmaival, féltékenységeivel; mind megannyi belső ok a várt forradalom sikertelenségéhez.

¹⁸ Forrás: Rédey Mária: Új könyv Új-Budáról. Ács Tivadar: New-Buda, Budapest, 1941. (Ism.) = Budapesti Szemle Új 3. foly. Vol. 263. (1942) No. 776. pp. 59-64. (Részlet: p. 59, pp. 62-64.)

Ennél több levelünk van Újházytól. Ezekből már idéztem is. Kezdetben csupa reményesség és bizakodás a hangjuk, de az évek múltán egyre komorabban és szenvedélyesebben tör ki belőle a reménytelen honvágy. Ez leginkább kitűnik Szinyei Merse Félixné, Jekelfalussy Valériához írt hosszú leveleiből. 83 éves korában, önmaga vetett véget életének – idegen földön. De fia, László, ki később hazatért, visszaszerezte az ősi birtokot, Budamért, s szüleinek hamvait hazahozatva, a családi kriptában helyezte örök nyugalomra.

A könyv lírai betéjtének mondhatjuk a harmadik csoportot, br. Majthényi József somogyi főispán 55 megindító levelét feleségéhez, ki nem akarta a száműzésbe követni. Pedig micsoda világ volt az ott New-Budán, mai szemmel nézve! Szinte humorosan hat. „Itt a gazda, ha kihajt tavasszal 30 darab sertést, decemberben bizonyosan 70 darabot hajt haza tanyája közeli erdeibe s anélkül, hogy ő egész éven át látta volna őket, – tökéletesen kihízottan s leölésre alkalmasan kerülnek kezeire”. A politikában pedig azt sem tudják, van-e felettük kormány vagy alkalmatlan tisztviselő. Csábítja szabadsággal, – amilyen otthon sincs – jóléttel, nyugalommal, természeti szépségekkel, vadmézzel, illatos erdővel, repülő hattyúkkal, márciusi ibolyával, ritka szép jácinttal „szeretett kedvesét”, aki milderre csak óvatos kérdésekkel válaszol. Milyen a vidék? Milyenek a kilátások? „Hát sehonnan remény, hogy érkezzék valami egyéb, mint kérdések leveleiben, vajon mit tegyél? Pedig ha szeretnél, magad is tudnád, kérdés nélkül, mit kellenek tenni?”... Az asszony amnesztiában reménykedik, vagy valami más, jó fordulatban, ami amerikai útjától eltereli. Holott erre semmi kilátás. „Hisz az eddigi eredményt csaknem egy nagyszerű fiascónak lehet mondani”, – feleli Majthényi, biztatja, hogy más nő is kijött férje után s nem lett belőle semmi baj. Keservében Perczel Miklósnét emlegeti: „A Te szereteted másforma. Én legalább nem érzem. Hahogy jéghideg, az bizonyos. Én csak úgy hiszem, hogy kényelem közt igen könnyű az érzésdús és kötelességét teljesítő nő szerepe. Az nagy baj, hogy Te azt véled, hogy itt nincs más, csak nélkülözés. Mert leveleidben is kérdezted: Ugye, rossz nélkülözni? Erre csak azt felelem, miként csak attól függ, mit kell nélkülözni, teszem neked nőmet, kit még mindig szeretek s lánykáimat nélkülözni szerfelett nehéz.” Az asszonynak valóban jó szimatja volt, mert a gazdasági berendezéshez szükséges pénzt meg nem kapván, Majthényi – talán az asszony hibájából, talán nem – a végén már valósággal nélkülözött Tivadar fiával együtt, kit vigasztalására kiküldtek, – s életmódjuk minden egyéb, csak báróinak nem volt mondható. Még egy utolsó kérdésre válaszol s megszakad a levelezés: „Hát az indiánok mit nyugtalanítanak? Hisz itt nem laknak indiánok!” Tizenöt évi száműzetés után a kiegyezéssel ők is hazatértek.

Még néhány apróbb megjegyzést: 1. A bécsi titkos rendőrség megállapítása szerint a magyar huszármegyeiben járkáló, rejtélyes Jagello Apollóniának, Tochmann lengyel emigráns későbbi feleségének neve nem Julia Eislefeldt, hanem állítólag Sarah Schuster. 2. Hasonlóképpen bécsi okmányok segítségével sikerült megállapítani, hogy a Zichy-féle ékszerek, melyeknek elsikkasztásával Schwarzenberg Kossuthot igyekezett megrágalmazni, s később a „Gyémántos” Madarász László rendőrminiszter esett miattuk gyanúba, – Bolliac Caesar, Kossuth egyik bizalmasának kezén tűntek el, ki a magyarság támogatására egy oláh légió megszervezésével volt megbízva. Ács Tivadar többször hivatkozik Jánossy kutatásaira. Nem kellett volna ezt is megemlítenie? 3. Ács közli Újházy folyamodványát Fillmore, amerikai elnökhöz, melyben a magyarok pártfogását kéri. Először magyarul kapjuk a szöveget, utána – minden megjegyzés nélkül – franciául. De miért? S micsoda nyelven! Hogy a sárosi főispánnak semmi köze nem lehetett hozzá, – világos. Ugyan ki írhatta le ilyen rosszul a szöveget? S mi szükség volt két nyelven közölni a levelet? Dokumentum-e az ilyen szövegrontás? Csak a befejező sorokat idézem: „Jai l’hommeur d’etre Votre tres a le cisson serviteur”. Értsd magyarul: alázatos szolgája.

De ne akadémizáljunk. Nem egy új név, új adat került a kezünkbe Ács Tivadar jóvoltából, ki a magyar emigráció emlékeinek érzelmes és szenvedélyes gyűjtője. Buzgalmának annyi eredménye mindenesetre megvan, hogy ébren tartja érdeklődésünket történelmünknek e fájdalmas fejezete iránt.

*

Az Irodalomtörténet c. folyóiratban megjelent ismertetés¹⁹

New-Budának nevezték el a szabadságharc után Amerikába vándorolt magyarok telepüket, amit Újházy László volt sárosi főispán és komáromi kormánybiztos vezetésével alapítottak. Sorsa azért érdekli az irodalomtörténetet, mert Újházy környezetében megfordult Kerényi Frigyes, a szerencsétlen sorsú költő. Kerényi londoni tartózkodás után az Independent vitorlásra érkezett New Yorkba és 1851 májusában már a Iowa államban fekvő New-Budán tűnik fel, a hosszú út viszontagságaitól megviselve, betegen. Nemsokára barátja hívására Clothild Grove-ba költözött, ebbe az alig néhány házból álló vadnyugati városkába, ahol egy kis verses füzetet adott ki, Amerikában írt költeményeinek gyűjteményét. Ebből a

¹⁹ Forrás: K.: Ács Tivadar: New-Buda. Bp., 1941. (Szerző kiadása.) 322. l. (Ism.) = Irodalomtörténet 32 (1943) No. 1. p. 23.

kötetéből, sajnos, példány nem ismeretes; véleményünk szerint talán, mint az emigráns-írók oly sok más alkotása, nem is jelent meg nyomtatásban, csupán kéziratos másolatokban terjedt. A költőnek itt sem kedvezett a szerencse és nyomorba jutva elhatározta, hogy régi barátjához, Újházyhoz vándorol, aki időközben Texasba költözött. Már eljutott San Antonioig, ahová Újházy birtoka közel esett. Pénze elfogyott, gyalog vágott az útnak a vad esőben. Útja közben tört ki rajta a téboly: egy szénégető-kemencében találták meg testét, félig szénné égve. Zsebei versekkel voltak tömve s erről ismerték fel Újházyék. Ez az, amit a költő rejtélyes végéről megtudhatunk és az újabban felmerült kalandos mesékkal szemben bizonyára ezt az előadást fogadhatjuk el hitelesnek, mert egyezik azzal, illetve kiegészíti azt, ami Kerényiről régebben is napvilágra került. Ács Tivadar népszerű, a nagyközönségnek szóló munkát írt, amit sajnálatosan sok sajtóhiba tarkít. A sok ismeretlen adat és nagyszámú, kiadatlan emigráns-level közlése miatt érdemel dicséretet.

Ács Tivadar: Magyarok idegenben²⁰

A kötet tartalma

Magyarok az ausztráliai aranymezőkön
A nicaraguai csatornaépítés magyar kezdeményezői
Egy elfelejtett India-utazó
Xantus János két ismeretlen amerikai útja
Az első „külföldi” magyar
A Brazília-kutató Magyar László
A clevelandi magyarság
Az indiántoborzó kispesti nótárius mezőmadarasi Madarassy
László
Bölöni Farkas Sándor utóda
Régi magyar kolonisták Braziliában
A derbenti magyar legenda

* * *

²⁰ Ács Tivadar: Magyarok idegenben. [Bp., 1946.] Magyar Téka. 192 p.

A történeti irodalom körébe tartozó munkái

Történeti munkái a Kossuth-emigrációról, emlékiratok és naplók kivonatai; továbbá a genovai lázadásról, a risorgimento időszakáról, valamint az észak-amerikai polgárháború korszakáról, illetve az ezekhez kapcsolódó magyarokról

A Kossuth-emigráció témakörével, az ahhoz kapcsolódó naplófeljegyzésekkel, a genovai lázadással, a magyar légionistákkal és az észak-amerikai polgárháborúban részt vett magyarokkal kapcsolatos írásai *részletes* bemutatásával kötetünkben nem kívánunk foglalkozni, röviden azonban bemutatjuk azokat is:

Jenő Pivány – Tivadar Ács: Hungary and the Americas²¹

Pivány Jenő az amerikai kontinensen élt magyarokra vonatkozó hiteles adatsorok neves felkutatója és közreadója volt. Ács számos helyen épített írásaira saját tanulmányai elkészítésekor, de volt egy kötet, amelyet együtt rendeztek sajtó alá.

Pivány korábbi munkájáról²² részletes ismertetést adott közre a *Nyugatban* Halász Imre 1914-ben, ennek főbb részleteit idézzük az alábbiakban.

²¹ Jenő Pivány – Tivadar Ács: Hungary and the Americas. Bp., é. n. Officina. 61, 3 p., 16 t. – A mű két nagyobb egységből áll: az egyik Pivány Jenő tanulmánya: 'Hungarians in North America' címmel, a második Ács Tivadar tanulmánya: 'Hungarians in Latin America' címmel. Ács Tivadar tanulmánya magyar nyelven külön kötetben is megjelent: Magyarok Latin Amerikában. Bp., 1944. Officina. 36 p., 8 t. (Officina Képes Könyvek 58.). Ebből a kötetből idézzük egy nagyobb részt a jelen munkában. (– a szerk. megj.)

²² Eugene Pivány: Hungarian in the American Civil War. Cleveland, 1913. 61 p.

Ács Tivadar jó néhány írásában hivatkozott Pivány különböző dolgozataira, Pivány legfontosabb írásainak pontos jegyzéke az alábbi munkában található: Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Bp., 1982. Akadémiai Kiadó. pp. 595–596.

Lásd e témakörrel egy 2003-as írást is: Steve Beszedits: Notable Hungarian in the Civil War (<http://www.hccc.org/A2e/A20303e.shtml>).

Pivány Jenő azon kutatásairól, amelyek alapot adtak Ács Tivadar vizsgálódásaihoz is²³

Fokozódó érdeklődéssel lapoztam végig egy Amerikában (Clevelandben) nemrég megjelent angol könyvet. Azt a szerepet tárgyalja ez, mely a magyaroknak az amerikai Unió és a déli szecessziós államok közt 1861-1865-ig lefolyt háborúban kijutott.²⁴ E munka tárgyánál fogva is elég érdekes, de egyúttal becses adalékokat is nyújt a 48-iki magyar emigráció történetéhez.

Növelte érdeklődésemet az a körülmény, hogy e kis munka szerzője Pivány Jenő, egy Amerikában élő s fölváltva Philadelphiában és a californiai San Diegóban lakó jeles magyar mérnök, kinek apja Pivány Ignác, szintén mérnök és jeles tollú író, régi barátom volt. Ez a barátom az Akadémia kiadásában megjelent „Nemzetgazdasági Szemle” számára, melyen negyven évvel ezelőtt szerkesztettem, fölkérésem folytán egy kitűnő értekezést írt „Vasúti válság” cím alatt, melyet az, aki valamikor a magyar vasútügy történetét meg fogja írni, haszonnal használhat majd kútforrásul a 60-as évek végén nagy rohamossággal megindult magyar vasútépítési mozgalom megismertetéséhez. (Megjelent a Nemzetgazdasági Szemle 1874-es évfolyamában.)

Pivány Jenő gondos forrástanulmányok alapján írta meg könyvét. Még azt a fáradságot is vette – és vehette magának, hogy egynémely adat fölkutatása végett Magyarországra is ellátogatott. A tollat az utód oly jól forgatja angolul, mint egykor a derék előd magyarul. A tárgy általános érdekén kívül néhány száz magyar családot különösen is érdekelhetnek azoknak a magyaroknak a viselt dolgai, kik az amerikai szabadságharcban – ezt itt már joggal lehet mondani – becsületet szereztek a magyar névnek.

Sok magyar olvasónak már az is meglepetés lesz, ha megtudja, hogy abban az amerikai szabadságháborúban a magyarok közül nem kevesebb, mint hét tábornok, ezek közt öt dandárparancsok, továbbá tizenöt ezredes és ezenkívül mintegy száz kisebbrangú tiszt vett részt.

Ez annál érdekesebb jelenség, mivel a hatvanas években Magyarországból az Egyesült Államokba kivándorlás a mai értelemben egyáltalán nem létezett. Az 1870-i census a magyarországi születésű amerikai lakosok számát mindössze 3737-re teszi, 30 508 tulajdonképpeni osztrák és 40 289 csehországi mellett. Az

²³ Forrás: Halász Imre: Magyarok az amerikai szabadságharcban. = Nyugat 7 (1914) No. 12. pp. 839–850. (Részlet)

²⁴ Hungarians in the American Civil War. By Eugéne Pivány. Illustrated by John Kemény. Cleveland, 1913. Dongó. 61 p.

1866-tól 1870-ig Amerikába bevándorolt magyarországiak számát pedig a hivatalos adatok összesen 79-re teszik.

De ha a mai értelemben vett magyarországi bevándorlás abban az időben nem volt is, tévedés volna azt hinni, hogy magyar-amerikai vonatkozások nem léteztek. Igenis voltak, és pedig tekintve, hogy nem vagyunk tengerjáró nemzet, elég jelentősek.

Az izlandi „szágák” már tudnak magyarokról, kik az izlandiaknak az 1000. év körüli merész expedícióiban részt vettek. Ebben az időben fedezték föl az izlandiak – majdnem 500 évvel Columbus előtt – Grönlandot. A „szága” szerint volt köztük egy „Tyrker”, azaz török, s ez találta meg Vinlandban a szőlőt. Ez a Tyrker, vagyis török pedig csak magyar lehetett. Az ozmán törököknek akkor még híre sem volt Európában. Ellenben a magyarokat, mióta a 9. században az európaiak előtt föltűntek, és még ezután századokon keresztül az egész görög világ kizárólag turkoknak nevezte, és csak ily néven ismerte. Így nevezik a magyarokat Bölcs Leó és Porphyrogenetos Konstantin görög császárok hátrahagyott nevezetes munkáikban, pedig ezek abban az időben, a 800-as években, legjobban ismerték őket, mert hisz szövetségeseik voltak. Nagyon helyesen utal tehát Pivány az izlandi könyvekben említett „Tyrker” magyar voltára. A magam részéről még emlékezetbe hozom, hogy a magyar szent korona amaz alsó részén, melyet Dukas Mihály görög császár küldött Géza magyar királynak 1085-ben, a Géza magyar király képe mellett olvasható görög felírás „pisztosz králesz Turkiasz”-nak, azaz Turkia igazhívó királyának nevezi Géza királyt.

Hogy az 1000. év körüli izlandi expedíciónak éppen ez a magyar tagja ismerete föl Vinlandban a szőlőt, azon nincs mit csudálkozni. Az izlandiak sohasem láttak ilyen növényt.

Másik érdekes példa. Sir Humphrey Gilbertnek 1583-i New Foundlandi expedíciójában is részt vett egy magyar, Stefanus Parmenius Budaeus (alkalmasint „Budai”), kit Sir Humphrey tekintettel tudományosságára és szép latin verseire az expedíció történetének megírásával, bízott meg.²⁵

Részemről még egy másik adatot csatolok ehhez: II. Károly angol király, mikor 1664-ben New York gyarmatot a hollandusoktól visszafoglalta, egy magyar embert, Vésey Vilmost állította a gyarmat élére. Ez igen kiváló embernek bizonyult. Róla nevezik Vésey utcának ma is New York egyik utcáját. (A Vésey család a Dunántúlon ma is létezik.)

²⁵ Az egyik legjobb korai tanulmányt Budai Parmeniusról éppen Ács Tivadar írta (*– a szerk. megj.*)

E kis exkurziók után térjünk át most már az 1861-65-i amerikai háború korszakára. Hogy a magyarok ebben a háborúban aránylag oly nagy szerepet játszottak, annak egészen különleges oka van: e föltűnő jelenség ugyanis szoros kapcsolatban van a 49-iki magyar emigrációval. A magyar emigránsoknak igen tetemes része már az 50-es évek elején Amerikába került. Tudjuk, mennyire ünnepezték Kossuthot 1851-ben az Egyesült Államokban.

Az 50-es években két mozzanat adta meg az amerikai magyar bevándorlásnak egészen különleges jellegét, szemben az Európa más államaiból való bevándorlásokkal: az egyik az volt, hogy egészen politikai okokban gyökerezett. A másik az, hogy tagjai túlnyomólag a közép- és felső osztályokhoz tartoztak, s azért műveltség és jellem tekintetében magasan fölülte állottak a bevándorlók átlagának. Ezek a lelkes magyarok akkor az Egyesült Államokban a szabadság és demokrácia hazáját látták. Voltak német, cseh, lengyel politikai menekültek is – s ezek többnyire barátságos viszonyban állottak a magyar emigránsokkal –, de számuk a magyar emigrációhoz képest csekély volt.

A magyar emigránsok közt legkiválóbb volt Ujházy László, volt sárosi főispán s a szabadságharc idejében Komárom várában kormánybiztos. Ez Jovában „Új Buda” nevű telepet alapított, később – neje halála után – Texasba költözött. Ujházy azonban nem vett részt az amerikai polgárháborúban, mert Lincoln elnök 1861-ben az Egyesült Államok anconai konzulává nevezte ki.

Egy másik kiváló menekült volt Prágay János honvédezredes, ki 1849 decemberében Fonet Károly menekülttársával New Yorkba érkezett, s az első angol nyelvű könyvet írta a magyar szabadságharcról.²⁶ Utóbb Narciso Lopez Cuba fölszabadítására induló expedíciójához csatlakozott, Las Pozas-nál 1851. aug. 13-án – a világosi fegyverletétel második évfordulóján – megsebesült, és nehogy a kegyetlen spanyol katonák fogságába jusson, saját kezével vetett véget életének.

Az Amerikában tartózkodó magyarok közül előbb már sokan részt vettek a krími és az olasz-osztrák háborúban is. Mikor 1861-ben az amerikai polgárháború kitört, siettek a zászlók alá, és pedig, egynek kivételével, mind a rabszolgaság-ellenes északi államok seregében. Ez az egy, ki – mivel a délen lakott – a secessziós csapatokhoz került, Estván B. lovasezredes volt, ki egykor Olaszországban Radetzky seregében, később a krími háborúban a brit seregben szolgált. De szívében ez is rabszolgaellenes volt. Mihelyt becsülettel tehette, leköszönt és Londonba ment, hol érdekes könyvet adott ki a déli harctér eseményeiről, melyet

²⁶ The Hungarian Revolution. By Johann Prágay. New York, 1850. G. B. Putnam.

– ez nagyon jellemző a déli államok egy volt tisztjétől – Mac Clellan unionista tábornoknak, tehát az „ellenség” fővezérének dedikált.²⁷

Mekkora lehetett az amerikai szabadságharcban részt vett magyarok száma? A budapesti származású Stahel (Számvald) tábornok szóbeli közlése alapján azt mondja Pivány Jenő, hogy a Garibaldi-Guard-nak, vagyis a 39. New York-i gyalogezrednek majdnem fele magyar volt. A belényesi származású egykori honvédtábornok, Kuné Gyula közlése szerint (Reminiscences of an Octogenarian Hungarian Exile, Chicago 1911), az ún. Lincoln-puskásoknak, kik később az illinoisai 24. gyalogezredhez csatoltattak, szintén mintegy fele magyar volt. Ez már 400 embert tesz ki. Pivány továbbá vizsgálat alá vette több állam sorozási jegyzékeit, melyek közül azonban csak a Jova államéi tartalmazzák az emberek származási helyét. Nehezen ment ez a kutatás, mert a név nem biztos útmutató, mivel a magyarok közt sok olyan is van, kinek neve nem magyar hangzású, vagy akinek magyar hangzású nevét az idegenek elangolosították, vagyis eltorzították. Mindazonáltal mintegy száz magyar nevet talált csupán Jovának, Ohiónak és Illinois egy részének ezredeinél. Egészben véve mintegy 800-ra teszi a magyar harcosok számát, kik közül azonban 80-100 tiszti rangban állott. Szerénynek látszik a magyar harcosok száma, de ez az Egyesült Államok akkori magyar lakosságának mintegy húsz percentje, oly arány, melyre példát semmi más nemzet föl nem mutat. A magyarok közül hét volt tábornok, ezek közül öt dandárparancsnok, 15 ezredes, 2 alezredes, 13 őrnagy, 12 százados, a többi kisebb rangú tiszt.

A tábornokok közül Stahel Gyula azonos azzal az egykori Számvald Gyula pesti könyvkereskedővel, kihez Petőfi „Egy könyvtáros Emlékkönyvébe” című versét írta.²⁸ Számvald Gyula Szegeden született 1825-ben. Hogy mi adott okot arra, hogy Számvald Amerikában „Stahel” néven szerepelt, annak magyarázatát Pivány Jenő nem adja meg, de mivel ezt a tábornokot személyesen ismerte, és adatainak egy részét is tőle kapta, s könyvében arcképét is közli, maga a személyazonosság ténye minden kétségen fölül áll.²⁹ Számvald Gyula a magyar honvédseregben Guyon alatt mint hadnagy szolgált, a branyiszkói ütközetben

²⁷ A könyv címe: War Pictures from the South.

²⁸ Ide iktatom e vers utolsó négy sorát, melyek mutatják, hogy Petőfi bizalmas baráti viszonyban volt Számvalddal:

„A hon nevét, a drága szent hazát,
Szívednek legtisztább helyére zárd,
S imádd az istent s mindenek felett
Áruld erősen költeményimet.”

²⁹ Stahel volt a család eredeti neve, Számwald felmenői ezen a néven voltak ismert pesti könyvkereskedők (– a szerk. megj.)

meg is sebesült. A magyar kormány a vitézségi kereszttel tüntette ki. A szabadságharc leveretése után először Angliában talált menedéket. 1856-ban Amerikába ment, ott hírlapírással foglalkozott, mint Lexo Belletristische Zeitung-jának és a New York Illustrated News-nak munkatársa. (...)

Még a Lincoln fönt említett proklamációjának kibocsátása előtt, 1861 februárjában Mihalóczy Géza és Kováts Ágoston, egykori magyar honvédtisztek, szerveztek Chicagóban egy önkéntes csapatot, mely Lincoln elnök engedelmével a Lincoln-puskások nevét vette föl. Wagner ezredes pedig, ki egykor a honvédseregben tüzérségi őrnagy és Kossuth bizalmas embere volt, s Kossuthot Kiutahiába kísérte, Cairóban Mac Clellan tábornok megbízásából nagy sikerrel szervezte a tüzérséget.

A Nyugaton, St. Louisban az Unió seregétől függetlenül „Home Guards” név alatt (ez a „honvéd” név szó szerinti fordítása) alakítottak egy csapatot. Ez az eszme a szepes megyei származású három Rombauer-testvértől indult ki. Őt ezredet alakítottak ily néven. Az első ezred parancsnoka Rombauer Róbert alezredes lett, a másodiké Fiala János alezredes.

Érdekes egy család ez a Rombaueréké. Ősrégi szepesi család. Egy tagját én is ismertem. Rombauer Tivadar a nagyváradi lőszergyár igazgatója volt a szabadságharc idejében, s Világos után külföldre menekült. Négy fia harcolt a magyar szabadságharcban, az egyik, Richard, a vízaknai csatában esett el. De később Amerikában egy fiatalabb testvér lépett az elesett nyomába, s ott is négy Rombauer testvér harcolt a rabszolgatartó államok ellen folyt háborúban.

Rombauer Róbert, a legidősebb, a magyar honvédseregben egykor tüzérhadnagy volt. Világos után elfogták és besorozták az osztrák seregbe, de innét anyja esdeklésére utóbb szabadon bocsátották. Ekkor Amerikába ment, s ott Jova államban most már az egész család összegyűlt. 1853-ban St. Louisban telepedtek meg, s itt később Róbert a „Home Guards” szervezésében vezető szerepet játszott. A háború befejezése után, mint hírlapíró és vállalkozó nagy tekintélyre emelkedett St. Louisban, s ott most 83 éves korában (ez 1913-ban íratott) közbecsülésben él és irodalommal foglalkozik.

Rombauer Roderik az első Missouri ezredbe állott be, s ott a kapitányságig vitte. Már előbb elvégezte Amerikában a jogot, és tekintélyes ügyvéd lett. A háború után ismét visszatért a joghoz, részint mint bíró, részint mint ügyvéd működött. Ma is él, és egyike Missouri állam tekintélyes jogászainak.

A másik két Rombauer-testvér, Roland és Rafael Guido szintén végigharcolta az amerikai szabadságháborút, az első mint százados, a másik mint őrnagy. A

háború után amaz mint politikai szereplő, emez mint bányász eredményes pályát futott meg. Rafael Guido meghalt 1912-ben.

Meg kell még emlékeznünk Albert Anzelm volt honvédelezredesről, ki Bemmel Aleppo-ba ment, s 1850-ben érkezett Amerikába. Ez a missouri-i gyalogezred alezredese és Frémont tábornok hadsegéde, később törzskari főnöke lett.

Frémont tábornok seregében még a következő magyar tisztak voltak: Asbóth Sándor tábornok, dandárparancsnok, tábornoki főnök, a főntebb már említett Fiala ezredes, Wágner Gusztáv ezredes, Zágonyi Károly őrnagy, Haskel Leonidás és Reményfi József századosok.

Asbóth Sándor Keszthelyen született 1811. december 18-án. Öccse volt Asbóth Lajosnak, ki tábornok volt a magyar honvédseregben. Mérnöknek készült, elvégezte tanulmányait a selmeci akadémián. 1848-ban beállott honvédek, és ezredesséig vitte a mérnökkarban. Kossuthtal kiment Kiutahiába, s onnét 1851-ben Amerikába, New Yorkban mint mérnök tekintélyre emelkedett, és Frémont tábornok, a nyugati hadsereg parancsnoka, ki már előbb ismerte, megtette dandárparancsnoknak és törzskara főnökének. Sok volna elmondani azokat a hadműveleteket, melyekben a háború első három évében része volt. Katonai pályája a Marianna melletti ütközetben ért véget, hol megsebesült. Hogy hátráló katonáit bátorítsa, előre rontott. A csata meg lett nyerve, de ő veszélyes sebeket kapott. Egy golyó a jobb karját zúzta szét, egy másik a szeme alá, jobboldali arccsontjába fúródott. A háború befejezése után kinevezték az Egyesült Államok Buenos Aires-i követévé (Argentína). Minthogy az arccsontjába fúródott golyót az amerikai orvosok kivenni nem merték, Buenos Aires-i állomására az utat Párizson át tette meg, hogy ott a híres Nelaton orvossal vétesse ki a golyót. De ez sem vállalkozott e veszélyes műveletre. A Marianna mellett kapott ólomemléket tehát élete végéig hordozta a szeme alatt, s ez okozta korai halálát 1868-ban január 21-én. Kormányára nagyon meg volt elégedve követi működésével, s hét hónap múlva az Uruguay államnál való követséggel is őt bízta meg. Az argentinai elnök fényes temetést rendeztetett neki, és holttestét elszállították az Egyesült Államokba, hol az az arlingtoni nemzeti temetőben nyugszik.

A főntebb már említett Fiala János Temesváron született 1822-ben. Katonának nevelték. Elvégezte a gráci katonai akadémiát. 1849-ben csatlakozott a honvédsereghez, s ott őrnagysáig emelkedett. Világos után Bem tábornokkal Aleppóba ment, 1851-ben pedig az Egyesült Államokba. Frémont tábornok igen nagy véleménnyel volt képességeiről. Egyike volt a legtehetségesebb mérnököknek. Ő vezette a St. Louisban emelt erődítmények építését. A háború alatt veszé-

lyesen megbetegedett, de nem halt bele betegségébe, felgyógyult, s 1911-ben halt meg San Franciscóban.

Zágonyi Károly Szatmárban született 1826-ban. 1848-ban beállott honvédeknek, és Bem tábornok seregében huszárkapitány lett. Mintaképe volt az igazi huszárnak, s kiválóan bírta azt a képességet, magával ragadni csapatját. Egy csatában megsebesült, elfogták, s két évet töltött osztrák fogságban. Kiszabadulása után Amerikába ment. Frémont tábornok egy könnyű lovasezred szervezésével bízta meg, s e föladatnak fényesen megfelelt. Csapata egészen huszáros magatartású volt, s mivel egyenruhája is némileg a huszárokéhoz hasonlított, és szebb volt, mint a többi katonáké, eleinte „holiday soldiers”-nek (ünnepi katonáknak) gúnyolták őket irigyeik. De alaposan megváltozott ez a vélemény, mikor Zágonyi az ellenségnek 1900 főnyi helyőrségét Springfieldben 300 lovasa élén megtámadta, s igazi huszáros bravúrral szétverte. Ezt az esetet abban az időben mint az amerikai háborúban előfordult egyik legnagyobb vitézi tettet emlegették. Zágonyi nevét az újságok „Seagoyne”-ra torzították.

Ugyancsak ebben a könnyű lovasscsapatban Zágonyi ezredesen kívül szolgált még egy magyar tiszt, Majthényi Tivadar kapitány. Az említett springfieldi hőstetben ennek is fényes szerep jutott. Zágonyi parancsára csupán 30 lovas élén nekirentott egy egész escadron lovasságnak, s ez a vakmerő támadás eredményre vezetett. Az ellenség eszeveszetten futott szét. Majthényi Tivadar Pivány szerint báró Majthényi József fia volt. Úgy látszik, itt tévedés történt a keresztnévben, s Majthényi Tivadar apja báró Majthényi István volt, ki 48-49-ben honvédezredes volt, s egy ideig mint Komárom várának parancsnoka szerepelt. Majthényi Tivadar még gyermek volt, mikor apja 1851-ben Davenportban, Jova államban új otthont alapított magának. Majthényi Tivadar a polgárháború befejezése után is megmaradt a rendes amerikai hadseregben, mint kapitány. 1867 után apjával visszatért Magyarországra, s itt belépett az újonnan szervezett honvédséghez, de 1875 körül ismét kiment Amerikába.

Frémont tábornok seregének élére utóbb Huntert, majd Curtist állították. Ebben a seregben, melynek második hadosztálya Asbóth Sándor tábornok parancsnoksága alatt állott, még két régi magyar honvéd szolgált: Mészáros Imre őrnagy, a Frémont-huszárok parancsnoka és Németh József ezredes, ki a Benton-huszárok élén állt, s ki százados volt a magyar honvédseregben, és Kossuthot Kiutahiába követte. Az 1862-ben februárban és márciusban lefolyt csatákban, melyek Missouri biztosítását eredményezték, a most említett két magyar tiszt igen kitüntette magát.

Az ohioi, cumberlandi és tennessee-i csapatokban is sokan voltak magyarok. Legkiválóbb volt ezek közt Schoepf Albin tábornok és dandárparancsnok, ki különösen Mill Spring-nél tüntette ki magát 1862. január 19-én. Schoepf is a magyar honvédseregben szolgált, s azok közé tartozott, kik a világosi katasztrófa után külföldre menekültek. Sok hányattatáson ment keresztül Amerikában. Senkit sem ismert. Angolul sem tudott. Egy washingtoni szállodában az utasok málhájának hordásával kereste kenyerét. Egy alkalommal értelmes arca föltűnt egy előkelő amerikai úrnak, Holtnak, ki a pátenshivatal főnöke volt. Ez beszédbe eredt vele, s nemsokára állást szerzett neki a pátenshivatalnál. Később Holt hadügyi államtitkár (hadügyminiszter) lett, és Schoepföt is átvette a hadügyminisztériumba. Alkalmasint a hadügyi államtitkárral való ismeretségének köszönhetette, hogy a háború kitörése után csakhamar dandárparancsnokká nevezték ki, s 1862-ben egy hadosztály vezetését bízták rá. A háború befejezése után visszatért a pátenshivatalba. Nemsokára (1866-ban) meghalt.

Pomucz György, volt honvédszázados, mint gazda élt Jovában, belépett a jovai 15. ezredbe, a Siloh melletti csatában 1862. április 7-én megsebesült, őrnagy lett 1863-ban, később ezredes, végül dandárparancsnok. Meghalt 1882. okt. 12.

Knefler, recte Knöpfler Frigyes aradi zsidó család sarja volt, az Indiana állambeli 79. gyalogezredben alezredesi rangba emelkedett, s érdemeiért dandárparancsnoknak neveztetett ki. Meghalt Indianapolisban 1901-ben.

Bonyhádi Perczel Miklós (szül. Bonyhádon 1812-ben) öccse volt Perczel Móric honvédtábornoknak, s már 48-49-ben elég nevezetes szerepet játszott itthon, mint képviselő és katona. Mint ilyen előbb az éjszaki harctéren küzdött, később a szerbek elleni műveletekben, mint Pétervárad és Arad parancsnoka. Kossuthal Törökországba menekült, s ott volt Kiutahiában is. 1851-ben nejével (Latinovich Herminával) Amerikába ment, hol eleinte mint nyelvmester, később mint gazda tartotta fenn magát. 1857-ben átjött Európába Jersey szigetére, ahol Móric bátyjával találkozott, s ezzel együtt Olaszországba mentek, de a villafrancai békekötés után belátta, hogy magyar folszabadító hadjáratra kilátás nincs, s 1859 végén visszament Amerikába, hol a polgárháború kitörése után 1861. szeptember 1-én a Jova állambeli 10. ezredben ezredessé nevezték ki, s 1862 novemberéig vitézül harcolt a háborúban, amikor betegsége miatt leköszönt. A háború után New Yorkban magyar borokkal kereskedett. A kiegyezés után visszatért Magyarországra, s itt mint képviselő, főispán, főrendiházi tag előkelő állásokat töltött be, s még a Szent István-renddel is kitüntették.

Gállfy Endre (Gállfy Gállik Endre) volt honvédtiszt az ohiói 58. gyalogezredben százados volt, később, 1863. máj. 22-től kezdve a Mount City ágyúnaszádon szolgált.

Érdekes alak a szombathelyi születésű Dobozy Péter Pál, kit papnak neveltek, de 1848-ban honvédek állt be. Később az olaszországi magyar légióban szolgált, és súlyosan megsebesült. Még lábadozó állapotban érkezett 1861-ben az Egyesült Államokba, s ott a négerekből alakított 4. számú tüzérezredben alezredes lett. Még 1913-ban mint nyolcvanéves aggastyán köztiszteletben élt West Plains városában.

A szintén négerekből alakított 82. gyalogezredben szolgált Zsulavszky László ezredes, Kossuth unokaöccse. Még két más Zsulavszky is volt ugyanabban az ezredben, Emil és Zsigmond, mind a kettő százados. Zsigmond még a háború alatt Port Hudsonban betegségben meghalt 1863. szept. 16-án.

Ugyanebben az ezredben szolgált mint őrnagy Csermely József volt honvédhadnagy, Zimándy Zsigmond pedig százados volt a 4. színes (néger) lovasezredben. A Floridai 1. lovasezredben négy magyar tiszt nevével találkozunk. Ezek: Ruttkay Albert őrnagy, Kossuthnak szintén rokona, a már említett Rombauer Roland és Mészáros Imre kapitányok, s az ismeretes Gyulai Gaál családból származott Gaál Sándor. Ez rokona volt annak a Gyulai Gaál Miklós honvédtábornoknak, ki húszévi várfogságra ítélve osztrák börtönben ült, ott megvakult, és 1854-ben meghalt. Gaál Sándor egykor mint hadnagy szolgált a magyar honvédseregben, súlyosan megsebesült, azután Törökországba menekült. Később salvus conductusszal visszatért Magyarországra, de itt mégis elfogták és az osztrák seregbe besorozták. Mikor innen kiszabadult, 1863-ban a lengyel forradalmi seregben harcolt, de az oroszok elfogták és kiszolgáltatták Ausztriának. Az osztrák kormány azonban szabadon bocsátotta oly föltétel alatt, hogy külföldre távozik. Így került Amerikába. A háború befejezése után Louisianában települt le. Meghalt 1912 február 29-én.

Legmagyarabb csapata az amerikai seregnek a „Garibaldi Guard”, vagyis a New York-i 39. gyalogezred volt. Ennek egyik zászlóalja piros-fehér-zöld magyar zászló alatt harcolt, melynek egyik oldalán egy koszorú közepén e latin szavak voltak olvashatók: vincere aut mori. A másik oldalán ugyanez angolul: conquer or die. (Győzni vagy meghalni.) E zászló fölvatása 1861. május 23-án ment végbe nagy ünnepséggel New Yorkban. E zászló Grinell Szilvia kisasszony ajándéka volt.

Az ezred első ezredese Utassy Frigyes György volt, egykori honvédtiszt. (Született 1823-ban.) A többi tisztek közt következő magyarok voltak: Vékey

Antal őrnagy, Sándor Viktor, Takács Ferenc, Zerdahelyi Károly és Utassy Antal, utóbbi szintén egykori honvédtiszt. Ennek a most említett Zerdahelyinek elég kalandos volt az élettörténete. Százados volt a magyar honvédseregben. A magyar kormány egyszer valami bizalmas misszióban Németországba küldötte, de az osztrákok elfogták, s két évig Kufsteinban fogva tartották nehéz vasban. Mikor kiszabadult, Amerikába ment, s ott kiváló zenei képességei folytán mint zongoratanító tartotta fenn magát. Meghalt Philadelphiában 1906-ban.

Nevezetes alak volt az amerikai magyar tisztek közt Figyelmessy Fülöp ezredes, igazi magyar huszártípus, ki Frémont tábornok seregében szolgált, s a háború alatt sok bravúros tettel tüntette ki magát. Figyelmessy (szül. Pesten 1822) a magyar szabadságharcban a Bocskay-huszároknál volt őrnagy, s Komárom kapitulációja után külföldre távozhatott. De utóbb ismételve járt Magyarországon, mint Kossuth titkos megbízottja, hol lengyel zsidónak, hol szerb disznóhajcsárnak öltözve. Mindig sikerült az osztrák rendőrség őrszemeit kikerülnie. Kossuthal és Pulszky Ferencsel való ismeretsége folytán Londonban elég kedvező helyzetbe jutott. 1853-ban történt meg vele, hogy Londonban Mayne Reid századosal együtt reggelizett, s ez egy újságban böngészve, a következő hírt olvasta fel neki: „a hírhedt emisszáriust, Figyelmessyt Hatvanban elfogták és főlakasztották”. Utóbb kisült, hogy Thury századost akasztották föl Figyelmessy helyett, mivel ehhez szerencsétlenségére nagyon hasonlított.

Figyelmessy annak idején Olaszországban egy magyar huszárszázadot szervezett, s ennek élén részt vett Garibaldi nápolyi hadjáratában, de mikor nemsokára belátta, hogy a Magyarország fölszabadítása végett tervezett inváziós háborúból semmi sem lesz, elment Amerikába, s fölajánlotta kardját a kitörő polgárháborúban az Uniónak. A háború befejezése után a brit-guyanai Demerarába küldötték konzulnak, s mint ilyen, jó sikerrel működött 1888-ig. Hátralevő éveit Philadelphiában élte le. Bár nagyon szerette volna még egyszer látni hazáját, mégis hű maradt ahhoz az egykor tett fogadalmához, hogy nem teszi addig lábát Magyarországon földjére, míg ez szabad nem lesz. Emlékiratok is maradtak utána. Ezeket felesége írta meg még férje életében. Ezek nyomtatásban még nem jelentek meg, de Pivány Jenőnek alkalmá volt a kéziratot fölhasználni.

Figyelmessynek barátja volt Szabad Imre, ki a magyar szabadságharc idejében titkár volt a magyar hadügyminisztériumban, külföldre menekült, s utóbb Figyelmessy olaszországi huszárszázadában szolgált. Szabad Imre tudományos ember volt. Mint emigráns 1854-ben Edinburghban a magyar dolgokról könyvet adott ki: Hungary Past and Present cím alatt. Ezenkívül még egész sor politikai és hadászati tartalmú könyvet írt. Az amerikai háborúban kapitány, és Sikles

tábornok hadsegéde volt. Utóbb alezredesi, majd ezredesi rangot kapott. A háború alatt az a szerencsétlenség érte, hogy a déliek fogságába jutott, hol rettenetesen szenvedett, mert a déliek éhezni hagyták foglyaikat, úgyhogy ezek közül sokan éhenhaltak. Mikor a foglyokat kicserélték, kiszabadult és tovább szolgált. A háború befejezése után a galvestoni kikötőben mint Assistent Collector nyert alkalmazást.

Fornet Kornél őrnagy volt a magyar honvédseregben, s Világos után ő is Amerikába menekült. Itt eleinte sanyarú viszonyok között élt. De 1850-ben mint ügyes mérnök kedvezőbb helyzetet teremtett magának, és gróf Wass Samu, Molitor Gusztáv és Juhos János menekülttársaival Californiában kormányengedéllyel pénzverőintézetet alapított. A polgárháborúban a New York-i 21. gyalogezredet szervezte, melynek ezredese lett.

A keleti hadjáratokban a következő magyar tisztek vettek részt: Kozlay volt honvédkapitány és Munde (alkalmasint Mándy) dandárparancsnok, Korponay Gábor (volt honvédtiszt), Kovács István (egykori honvédőrnagy), Décsy Ede (volt honvédhadnagy), továbbá a sárosmegyei Karácsonmezőn 1836-ban született Semsey Károly (volt honvédfőhadnagy) – mindannyian mint őrnagyok. Ugyanott szolgáltak „Manyhardt” József (valószínűleg azonos Menyhárt G. János honvédhadnaggal) és a komáromi születésű Rózsafi Mátyás (szintén volt honvédtiszt) mint századosok, és még sok más magyar tiszt.

Megemlítendő még: Vándor József (volt honvédszázados), ki ezredes volt a wisconsini 7. gyalogezredben, Petri Károly (volt honvédőrnagy) az illinoisi 16. gyalogezredben őrnagy, később alezredes, Pokorny Antal őrnagy a New York-i 8. gyalogezredben, utóbb alezredes a 7. New York-i gyalogezredben, Reményfy József százados, Frémont tábornok hadsegéde, a már említett Utassy Frigyes ezredesen kívül még két Utassy, Antal és Károly, továbbá Tenner József, kik a New York-i 39. gyalogezredben hadnagyok voltak. Tauszky Rudolf egykori honvédszázados segédorvos volt az amerikai seregben. (Meggalt 1889-ben.)

Voltak még mások is, kiket név szerint kimutatni nem sikerült.

Nem volna igazságos, ha lezárnánk e sorozatot annak megemlézése nélkül, hogy voltak nem magyarországi származású tisztek is, kik miután 1848-ban és 1849-ben szívvel-lélekkel szolgálták a magyar szabadság ügyét, az emigrációban is mint magyarok éreztek, tudtak és szerettek magyarul beszélni, a magyarokkal tartottak, s ilyenekül szolgálták Amerikában is a szabadság ügyét. Ilyen volt pl. a lengyel Blandovski Konstantin, egykori honvédtiszt, ki St. Louis mellett 1861. máj. 10-én halálosan megsebesült, a Jassy-i születésű Dunka Miklós, ki Stahel (Számvald) tábornok törzskarához tartozott, s a Cross Key melletti csatában hősi

halált halt, a hannoveri születésű Amsberg György, ki 1848-ban huszárezredével a honvédsereghez jött át, s tökéletesen megmagyarosodott. Az amerikai háborúban ezredes volt.

*

Messze idegenben élő hazánkfia, Pivány Jenő érdemes munkát végzett, mikor a lehetőségig fölkutatta azoknak a magyaroknak a nevét és tevékenységét, kik az 1861–65-iki amerikai háborúban részt vettek: abban a háborúban, mely nemcsak azért volt nagy, mivel egyike volt a legvéresebbeknek a XIX. század háborúi közt – 700 000-et meghaladott az elesettek és sebesültek száma –, hanem nagy volt elsősorban azért, mivel egy igazán nagy eszme szolgálatában, a rabszolgaság megszüntetéséért vívatott.

Ács Tivadar: Kossuth papja: Ács Gedeon³⁰

A tervezett kötetről a *Láthatár* c. folyóirat 1940-ben adott hírt:³¹

„Az amerikai magyar kálvinista egyház és a református egyesület nemrég kezdték meg az Egyesült Államok területén hármas jubileumi ünnepségüket. Az ünneplésre a legfőbb ok az volt, hogy Kossuth tábori papja, majd az emigrációban hűséges osztályos társa, Ács Gedeon református lelkész éppen 90 évvel ezelőtt megalapította New York-ban a ma már önálló püspöki kerületet képező amerikai magyar református egyházat.

Az amerikai magyarság hármas jubileuma alkalmából Ács Tivadar író, az amerikai–magyar kapcsolatok régi bűvára most felkutatta Ács Gedeon naplófeljegyzéseit és sajtó alá rendezte. Ez a munka az amerikai magyarság történelmének egyik legfőbb kútforrása lesz.”

³⁰ Ács Tivadar: Kossuth papja: Ács Gedeon. Vác, 1940. Kapisztrán ny. 220 p.

³¹ Kossuth papja. = *Láthatár* 8 (1940) No. 11. pp. 327–328.

Az Ács Gedeonról készült kötet hamarosan meg is jelent, de a magyarországi szakmai körök sem akkor, sem később nem fogadták elismeréssel a munkát. Bírálták, mert több helyen hibás olvasatban adta közre a naplót, másrészt nem értettek egyet a válogatás szempontjaival. Sok más mellett Lukácsy Sándor is megfogalmazta bírálatát. Lásd: Lukácsy Sándor (szerk.): *Rabszolga Washington sírjánál. Kossuth emigráns társainak írásai Amerikáról*. Bp., 1953. Művelt Nép. pp. 311–312. (a szerk. megj.)

A kötetről megjelent recenziókból

*Rédey Mária: Bujdosó magyarok*³²

Hazatértek szabadságharci zászlaink, visszajött a Délvidék; felpattannak régi fiókok zárjai s előkerülnek ismeretlenből, levéltárakból kéziratok, naplók, hogy hírt hozzanak a nemzeti szorongás és forrongás idején elfeledett hősokról, bujdosókról, régi sorsokról – feltámad a múlt, hogy bátorítson, vigasztaljon, erősítsen.

Így került napvilágra egy szabadságharci emlékiratunk is a Nemzeti Múzeum kéziratárából. Szerzője Ács Gedeon, laskói lelkész, ki mint nemzetőrkapitány Kossuthtal emigrált. De nem is igazi napló tulajdonképpen ez a tíz kötet, melyből névrokona, Ács Tivadar, tizennégy ívnyi kivonatot közöl. Inkább „holmi búfelejtő irogatás, mely pénz híján bort, kártyát, utazást, mindent pótol a száműzetés keserves éveiben”. S valóságos dzsungel, melyen jól keresztül-kasul kell járni, hogy el lehessen igazodni bozótos útjain s ki lehessen belőle választani azt, ami a megörökítésre legalkalmasabb. Mert a kétszáz ívnyi anyagot minden törlés nélkül kiadni pazarlás volna, – viszont szemelgetni belőle élvezetes és hasznos feladat.

Csak egyben téved Ács Tivadar: hogy a kézirat teljesen ismeretlen volt eddig. Bevezetésében felrója a kálvinista egyháznak érzéketlenségét a saját hőseivel s vértanúival szemben, amit – szerinte – csak úgy lehet magyarázni, hogy az egyház nem tűr bálványokat; ebből kifolyólag volt lehetséges, hogy az amerikai kálvinista egyház harmas jubileumának évében minden kérés és sürgetés ellenére sem sikerült elérnie, hogy e naplót közreadják. Így talán – mondja – még senki sem olvasta s Hajnal István az emigrációról írt munkájában is alig egy mondatra érdemesíti. Legtöbbet még Vasváry Ödön amerikai lelkipásztor tett, midőn legalább két oldalt belőle lefényképeztetett és közrebocsátott az Amerikai Reformátusok Lapjában. (1939. ápr.) (...)

Anyagát Ács Tivadar hírlapokból, folyóiratokból, kéziratokból és levelekből szedte össze – a kapott forrás természete szerint hol szárazabban, szakszerűen, hol kellemesen elbeszélő modorban. Könyve mindenképpen élvezetes és hasznos olvasmány.³³

³² Forrás: Rédey Mária: *Bujdosó magyarok*. Ács Tivadar: *Kossuth Lajos papja*: Ács Gedeon. Budapest, 1940. – Ács Tivadar: *Akik elvándoroltak*. Budapest, 1940. (Ism.) = *Budapesti Szemle Új* 3. foly. Vol. 261. (1941) No. 765. pp. 179–186. (Részlet: pp. 179–180, p. 186.)

³³ A kötet valóban élvezetes olvasmány, de szaktudományi szempontból nem túl értékes munka. Bogáti Péter 1989-ben új válogatást adott közre Ács Gedeon irataiból (Ács Gedeon: *Mihelyt gyertyámat eloltom...* Bostoni jegyzetek 1856–1863. Vál., előszó és jegyz.: Bogáti Péter.

**Magyar úttörők az Újvilágban.
László Károly 1850–67. évi naplójegyzetei
a Kossuth-emigráció amerikai életéből
Közread.: Ács Tivadar³⁴**

A kötet előszavában ez olvasható:

„A törökországi és amerikai magyar emigráció kútfőinek legjelentősebbike László Károlynak 1887-ben publikált 'Naplótöredék'-ei. Az egész Kossuth-irodalom hasznosította ezeket a 'Naplótöredék'-eket, s ez a nagykiterjedésű irodalom, beleértve Jánossy Dénes hatalmas munkáját is, figyelmen kívül hagyta magát a kéziratos naplót, s nagyszámút egyéb feljegyzést, amelyek 1914-ben kerültek a Széchényi-könyvtár levéltári anyagába, Kún Dánieltől, vásárlás útján.”

Magáról László Károlyról ezt írja Ács:

„László Károly, akinek éleadatait már közöltem 'Akik elvándoroltak' című könyvemben, nemcsak mint szabadságharcos és nemcsak mint historikus érdemel részünkről különleges figyelmet, hanem mint pionír is, az amerikai úttörők legkiválóbbjai közül.

Vasutat épít Amerika ösrengetegeibe, térképezi – nagyrészt magyar munkatársaival – a tehuatepeci földszorost, s ami – egyébként kedves barátja – Xantus János Kaliforniában, vagy Gubányi Károly Kínában és Ausztráliában, az László Károly Mexikóban, vagy a „Vadölő”, vagy a „Bőrharisnya” földjén.

Ne felejtjük el, hogy Mexikóról való tudomásunk alig több még a XIX. század 60-as éveiben is, mint Cortéz idejében volt. László ottjárta idején deríti fel geológiailag a göttingai professzor, Karl von Seebach a tehuatepeci földszorost, melyet azelőtt egy évtizeddel már három magyar mérnök térképezett, s vizsgálja meg a 'Morning Post' expedíciójával botanikai és etnográfiai szempontok szerint a hannoveri Berthold Seemann és a földrajzi és a geológiai tudományok számára a felejtetetlen Richthofen báró.

Bp., 1989. Gondolat. 426 p.), s ennek előszavában ezt írja az Ács Tivadar-féle válogatásról: „Ha ugyan az elsőt, Ács Tivadarét, számtalan értelemrontó szövegtorzítása miatt egyáltalán számításba vehetjük”. Ács Tivadaré tehát egy egyedi szempontú, népszerűsítő jellegű, inkább újságokba szánt válogatás volt, amelynek nincs szaktudományi értéke.

³⁴ Magyar úttörők az Újvilágban. László Károly 1850–67. évi naplójegyzetei a Kossuth-emigráció amerikai életéből. Közread.: Ács Tivadar. Bp., 1942. Kiad.: Láthatár, ny.: Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Rt. 199 p.

De az igazi nagy vizsgálatok csak másfél évtizeddel kezdődnek Mexikóban még ezek után is, a francia nagy expedícióval, s László már régen a kecskeméti határt mérte, mikor megmázták és egyáltalán felfedezték a tudomány számára az örökké pipázgató Popocatepetl-t.

E tudományos felfedezése emlegetése közben semmi esetre sem szabad megfeledkezni a magyar Szenger Ede hervadhatatlan érdemű munkájáról, amelyet a mexikói felvidék földrajzi és orvosföldrajzi megismertetése érdekében tett ('Mexikó felvidéke élet- és kórtani tekintetben'). Ez a munka úttörő jellegénél és teljességénél fogva ma is az orvosföldrajzi irodalom legklasszikusabb terméke, s ha ennek a kiváló magyar orvosnak a munkája nem magyarul jelent volna meg, azt a világ összes egyetemén épp úgy tanítanák, mint Pasteurt vagy a magyar Semmelweisét.

Joggal érheti vád a magyar tudományt, hogy ezt a kiváló orvost elfelejtette, vagy meg sem ismerte, aminthogy végtelenül elszomorító az is, hogy a világ egyetemén prelegáló mintegy száz magyar professzor munkásságát, érdemeit még nyomokban is alig ismeri a magyar tudományos szakirodalom, s napjainkban három nyomtatott sor sem jutott a soproni Fehér Dániel transzsaaharai mikrobiológiai kutatóútjának³⁵ a már intelligensnek és nemzetpolitikailag megméretett és hiánytalanul találtatott magyar sajtóban.”

A kötetéről készült recenziókból

*Pordán Ildikó: László Károly naplója*³⁶

A Kossuth-emigráció visszaemlékezésekben gazdag anyagában kiemelkedő jelentőségű László Károly egykori tüzérszázados több mint húsz éven át vezetett naplója. A kilenc kis kéziratos kötet, amely az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található Oct. Hung. 720-as jelzet alatt, László Károly 1848. szeptember 25. és 1870. január 1. közötti feljegyzéseit tartalmazza. A szabadságharcos emlékekkel kezdődő, majd a törökországi és amerikai emigrációval, és az utána következő amerikai és mexikói földmérési munkálatokkal folytatódó napló terjedelme kb. 1200 – különböző méretű – oldal. (...)

³⁵ Recherches sur la Microbiologie des sols désertiques. Editeur: Paul Lechevalier. Paris, 1939.

³⁶ Forrás: Pordán Ildikó: László Károly naplója. In: Pordán Ildikó: László Károly beszámolója Kossuth amerikai útjáról. Pécs, 1996. JATE. (Kutatási füzetek 2.)

A kéziratos Naplóból 1942-ben Ács Tivadar Magyar Úttörők az Újvilágban című könyvében adott ki részleteket, igen pontatlanul, rossz olvasatban, kihagyásokkal, majd 1986-ban Bogáti Péter használta fel a kéziratot a Móra Kiadónál megjelent A mahagóni ember című ifjúsági életrajzi regényéhez.

*

Rédey Mária: Egy emigráns naplója³⁷

Ha nem volna alcíme e könyvnek, kissé nagyzóló főcíme megtéveszthetne. Mert nem magyar úttörőkről van benne szó, hanem a magyar emigráció többé-kevésbé ügyes vagy szerencsés hontalanjairól. Maga a napló írója, László Károly, lehetne az egyetlen közöttük, aki úttörőnek számíthat, amennyiben vasutat épített Amerika ösrengetegekben, térképezte – igaz, többnyire magyar honfitársakkal – a tehuantepeki földszorost, erdőkitermelést végzett, főleg mahagónifával s azt exportálta is, általában egyike volt az elsőnek, akiknek részük volt Mexikó felderítésében. Ennyi rátermettség mellett nem csoda, hogy nemcsak maga élt túrhető körülmények között, hanem még honfitársait is nem egyszer keresethez juttatta.

Feljegyzéseinek első felét, az orsovai kiözléstől 1852-ig, ötvenöt évvel ez előtt maga adta ki, még Kossuth életében és helybenhagyásával. Kötetének legfőbb célja: a kormányzó dicsőítése s az amerikai diadalút lelkesedő leírása. A mostani rész, amelyet Ács Tivadar közöl a Nemzeti Múzeum kéziratárából, – a szabadságharc szerényebb tagjainak sorsával foglalkozik, dátum szerinti naplófeljegyzésekben. A kiadó bizonyára a mai világnomorúság hangulatát is belekombinálta, mikor nagyobb olvasóközönségre számított. (Az első kiadásnak 1887-ben alig volt visszhangja.)

E naplók olvasása közben felmerül a gondolat, nem kellene-e az emigrációról valami lexikonszerű kiadványt készíteni, mely leltárba foglalná röviden az összes szereplőket és azok viszontagságait. De hol van az az áldozatos kiadó, aki segít kezet nyújtana hozzá?

Ennek híján csak elismeréssel tartozunk Ács Tivadarnak, hogy legalább ily módon segít számon tartani régi értékeinket, ha nem nyújtja is mindig az olvas-

³⁷ Forrás: Rédey Mária: Egy emigráns naplója. Ács Tivadar: Magyar úttörők az újvilágban. László Károly 1850-67. évi naplójegyzései a Kossuth-emigráció amerikai életéből. Láthatár kiadása. Budapest, 1942. (Ism.) = Budapesti Szemle Új 3. foly. Vol. 263. (1942) No. 780. pp. 311–312.

mány irodalmi értelemben vett szenzációját s naplójának történelmi értékű anyaga is nagyjában már kiaknázott. Az emigráció lélektani arcképét mindenesetre újabb és újabb megvilágításban kapjuk, élesebbé lesznek a régismert vonások; egyre mélyebben idegeződik lelkünkbe a magyar emigráció szomorú és mégis fanatikus hittel a jövő felé néző képe.

„A reménytelen 1852. év visszadölt az örök semmiségbe, – írja László Károly 1853. január 1-jén – nem hagyva vigaszt, nem könnyebbítést a zsarnokság vasigája alatt nyögő s megszabadulást sóhajtozó kedves hazámnak. Amily remény-nyel léptünk 1852-be, épp olyannal nézünk a beköszöntő 1853-ba. Az Óvilág hasonló jelenség egy tűzokádó hegyhez, melyben lappangó gyúanyagok tömege közel kitöréssel rémíti a felette uralkodó dinasztiaikat. Kitörését senki nem tudja előre megmondani, de közeledését sötét füstölgése jelzi. S mi, a világba szétszórt hontalan száműzöttek otthon sóhajtozó rokonainkkal, a teher alatt roskadozó honfitársainkkal készek vagyunk minden pillanatban az első jeladásra fegyvert ragadni az elbizakodott zsarnok legyilkolására s kedves hazánk felszabadítására.”

Ez a készség és reménység – az európai konstelláció szerint – évről évre megisméltődik.

1853 végéről idézem Klapka bizalmas másolatából Kossuth levelének egy passzusát, midőn azt hitték: „a trombita már meg van fújva...”

„Én, ha csak valami váratlan kiegyenlítés nem jó közbe, a török háborúnak az osztráknak a török elleni harcba avatkozása által európaivá alakulását annyira bizonyosnak hiszem, hogy jövendő tevékenységünk színhelyére menni, én már idejét látom” stb.

1859 a legnagyobb reménykedés éve s nem kételkedtek, hogy „a körülmények hazatérésüket fogják kívánni”. A szent célért mindent otthagynának, állást, jövedelmet, vagyont, vagyona-ra való biztos kilátást – mert ez a magyar emigráns lelke. De előbb a villafrancai béke hozza meg a rettegett „váratlan kiegyenlítést” Európában, mely egy csapással végez minden reménységükkel – utána a kiegyezés látszólagos megnyugvás, hazatérés.

A visszatérők közt ismét László Károly a kivétel, mert tizenhat évi bujdosás után egyetlen, aki legközelebbi rokonait életben találja, tetemes vagyonnal tér haza s aki elmondhatta magáról: „boldog voltam, a lehető legboldogabb”; – hisz hazatérő útja egyben nászútja lett az 51 éves férfinak. Amerikából hozott felesége alig volt 16 éves.

Milyen más sors jutott New-Buda megalapítójának, a 84 éves korában önkéztől elhunyt Újházy Lászlónak, kinek már csak hamvai kerültek megbékélve haza, a családi sírboltba.

*

Nagy Miklós Mihály: Háy János utódai. A magyar katonai utazási irodalom³⁸

László Károly Latin-Amerikában is vezette naplóját, amelyeket Ács Tivadar rendezett sajtó alá 1942-ben; ekkor publikálta a magyar emigráns 1850–1867 közötti visszaemlékezéseit.³⁹ Jóllehet László Károly mindkét naplójában szép földrajzi leírásokat találunk, a magyar katonai utazás története szempontjából az ő esetében mégsem e dokumentumok a legfontosabbak. László Károly Mexikóból rendre küldte haza útleírásait, természettudományos megfigyeléseit tartalmazó leveleit, amelyeket a korszak magyar lapjai – első sorban a Vasárnapi Ujság – szívesen közöltek (1858–1868). Naplóival és úti leveleivel László Károly bevonult a magyar utazástörténetbe és – mint tanulmányunk első felében említettük – az ifjúsági irodalomba is.

³⁸ Forrás: Nagy Miklós Mihály: Háy János utódai. A magyar katonai utazási irodalom. = Kortárs 48 (2004) No. 12. pp. 91–104. (Részlet)

³⁹ Az Ács Tivadar által publikált naplóban nem különül el az eredeti, László Károly-féle szöveg Ács Tivadarétól. Így a kötet forrásértéke kérdéses, a tudományos életben gyakorlatilag használhatatlan.

A száműzöttek.
Fiala János 1848–49-i honvédalezredes
emlékiratai az emigrációból
Közread. és bev.: Ács Tivadar⁴⁰

A kötetről készült recenziókból

Rédey Mária: Újabb emigráns emlékiratok⁴¹

Ács Tivadar rokonszenves buzgalmából ismét két emigránsnapló fekszik előttünk. Egyik Fiala János negyvennyolcas honvédalezredes emlékirata, a másik ennek kiegészítéseképpen Árvay László százados naplója. Fiala könyve eredetileg pontos feljegyzések alapján önéletrajznak indult, de a szerző utóbb, talán korára való tekintettel (56 évvel utóbb!), részben, mert nem remélte, hogy egészével nagyobb érdeklődést kelthet, – inkább a nevezetesebb események és benyomások folyamatos leírására szorítkozott. Az idő csak javára vált a műnek, mert szerzője összefogottabb és tisztább képet kapott a múlttól, a nagyobb távlatból magyarázatot sok kérdésre, melyre akkoriban hiába keresett választ.

Gazdag leírását vesszük így ifjúkorának, a katonaiskolában eltöltött éveknek, a katonai és politikai helyzetnek a szabadságharc alatt, egy-két vonással odavetett figyelemreméltó arcképeit a forradalom kiemelkedőbb alakjainak s Görgey védelmét a nagy váddal szemben. „Boruljatok térdre, ti esztelen fantaszták, mert Görgey legalább 25,000 derék magyar életét mentette meg a fegyverletétellel; ...egyedül és kizárólag neki köszönhetjük, hogy a világ előtt megtartottuk nemzetünk becsületét.” Kossuthra háramlik viszont „a balvégzetű április 14-iké”-ért minden felelősség. „A túlzó ambíciók feltörése, bármilyen hazafias érzésből, vagy humanizusból fakadjanak is, vagy a képzelt nagyságról való örült ábrándozás, valamint az optimizmus akadályai a progresszióknak. Ezek a tulajdonságok mind fiaskóba fullasztják a szabadságmozgalmakat s a következményeket az

⁴⁰ A száműzöttek. Fiala János 1848–49-i honvédalezredes emlékiratai az emigrációból. Közread. és bev.: Ács Tivadar. [Bp., 1943]. Hungária. 246 p.

Olvasható az interneten is a Terebess Ázsia E-Tár anyagában. A kötethez Ács a következő, korábban megjelent forrást fel tudta használni: Fiala János följegyzései Bem apó utolsó napjairól, betegségéről és haláláról. Vadnay Károlynak írt levele alapján. = Régi Okiratok és Levelek Tára 2 (1906) No. 5–6. pp. 23–31.

⁴¹ Forrás: Rédey Mária: Újabb emigráns emlékiratok. Ács Tivadar: A száműzöttek. 1943. (Ism.) = Budapesti Szemle Új 3. foly. Vol. 266. (1944) No. 795. pp. 126–128.

egész országnak kell elszenvedni.” Ami akkor friss ítélet volt, a történelem egyre sűrűsödő tapasztalatai folytán szinte már közhely.

Mélyebb betekintést nyerünk a viddini tábori életbe, valamint a szíriai magyar kolónia világának eddig kevésbé ismertetett részleteibe. Míg Bem katonás önérzete mint biztató fény világított az internáltak seregében megalázottan kallódók közt, rejtélyes halála s a fel-felbukkanó osztrák kémek érthető nyugtalanságot keltettek bennük, aminek végre Amerika meghívása vetett véget. Szabadulásuk Aleppóból gyötrelmes hosszú út volt a ma ugyancsak aktuális kikötőkön keresztül egészen Marseille-ig s onnan a new-orleansi partraszállásig. Itt befejeződik a Fiala-féle kézirat.

A tizenhárom aleppói magyar sorsát Amerikában s a többi emigránsét, különösen a Rombauer Tivadar davenporti farmjára sodródott magyarokét, a New-Buda közelében kialakult második magyar kolónia történetével már Árvay László százados naplójából kapjuk, a bevezetésben kitéréssel a londoni eseményekre s a későbbi krími háborúra. A napló többi része egybeesik azokkal az eseményekkel, melyeket már Fialától ismerünk, ezért az idevágó fejezeteket elhagyta Ács. Az „eseményszerűség okából” így egybegyűjtött és lazán összefüggő, részben megnyirbált anyagnak, az ilyen dekompozíciónak kevés értelmét látjuk. Különösen, miután a könyv hátlapján előzetes hirdetésül olvassuk Árvay naplójának sajtó alá rendezését, jegyzetekkel ellátva. A könyv második része tehát csak ízelítő, mutatóanyag, mint moziban látjuk a következő műsorból? Vagy könyvnek és hirdetésnek nincs közük egymáshoz?

Ehelyett kiegészítésül szívesebben vettünk volna Fialának még ki nem adott cikkeiből valamit, vagy leveleket, mint ahogy a bevezetésben már meg is kezdte Ács, Bem halála körülményeire vonatkozó adatokkal kapcsolatban.

A lehetőleg kimerítő és hiteles forrásanyag és a regényszerűség vagy népszerűség szerint különféle kéziratokból összezsípetett anyag között még mindig ingadozók Ács szempontjai.

Pedig milyen magától értetődőnek látszik a logikusan és tisztán felépített kiadvány, ha pl. Tolnai Gábor Teleki József-naplóját és levelezését vesszük a kezünkbe. Igaz, hogy az tudományosabb jellegű s erősebben kötik a szabályok.

Ácsnál viszont dicséretreméltónak mondhatnók azt a praktikus elgondolást és szándékot, hogy minél gazdagabb és színesebb anyaggal, minél szélesebb rétegben keltsen fel érdeklődést a nemzet múltja iránt, példaadó magyarok önfeláldozó hősiségével fogja meg a fogékonyabb magyar lelkeket. Bizonyára ezért mutatta be az egész emigrációt a meneküléstől a hazába való visszatérésig két napló vonalán, sőt egyéb írásokat is igénybe véve – a száműzetés életrajzi teljességét

vagy keresztmetszetét tűzve ki célul; mert a Fiala-féle szöveggel önmagában, Amerika nélkül, csonka maradt volna az emigráció története.

S bizonyos, hogy ha sikerülne ezeket az emlékiratokat megkedveltetni a magyar olvasóval, ritkábban adódhatnék elő az olyan eset, mint amilyenek kolozsvári utam alkalmával tanúja voltam. Egyik utas, egy képzett, jó eszű fiatal mérnök, valami németnevű utcát említett Marosvásárhelyen – „azt hiszem, Aulich” – tette hozzá. S minden megjegyzés nélkül, sőt maga is tanakodva az utca nevén, hallgatta egy magyar tanár, akit mostanában neveztek ki valami új típusú középiskolához s aki lelkesen szállt síkra minden klasszikus képzettségű, merőben fölösleges gimnázium ellen. Egyiküknek sem jutott eszébe, hogy a németnevű ismeretlen a tizenhárom magyar vértanú egyike.

Ács Tivadar szép könyve véletlenül mind a tizenhárom vértanú nevét felsorolja.

Népek tavasza.

Ismeretlen levelek, naplójegyzetek a magyar szabadságharc és emigráció korából

Összeáll. és bev.: Ács Tivadar⁴²

A kötet előszavában ez áll:

„Alább egy csomó, részint ismeretlen, részint töredékesen ismert Kossuth-levél lát napvilágot. A levelek eredetije – valószínűleg – a Teleki László hagyatékát képező levélcsomóban foglal helyet, s most Horváth Mihály másolatában válik itt ismeretessé.⁴³ (...) Ebből a csomóból hármát nemrég önálló füzetben adtam ki.⁴⁴ (...)

Ama állítás, hogy a levelek eredetije – valószínűleg – Teleki László hagyatékát képező levélcsomóban foglal helyet, nem oktan, s maga az a tény teszi

⁴² Népek tavasza. Ismeretlen levelek, naplójegyzetek a magyar szabadságharc és emigráció korából. Összeáll. és bev. ell.: Ács Tivadar. Bp., [1943]. Ny. Általános Nyomda és Grafikai Intézet. (A szerző kiadása). 332 p.

⁴³ OSZK Kézirattára Quart. Hung. 13–26.

⁴⁴ Kossuth demokráciája. 1. Kiáltvány Amerika szabad népéhez. 2. A dunai államkonföderáció és a nemzetiségi kérdés. 3. Magyarország alkotmánya. Közread. és jegyz. ell.: Ács Tivadar. Bev.: Szakacs Árpád. Kiad. a Szociáldemokrata Párt. Bp., 1943. Világosság ny. 78 p.

valószínűvé, hogy azokat éppen Horváth Mihály másolta. Nem lehet azt a tényt teljes tudományos határozottsággal állítani, hogy a levelek eredetije csakugyan ott van, mert hiszen abban a bírói letétben heverő levélsomóban – mely körül évtizedek óta ádáz per folyik – létező leveleket élő ember nem regisztrálta, és irodalmi emlék nem tanúskodik róla, hogy valaha valaki azokat ismerte volna.

Maga Puky Miklós, akinek a kezén volt sokáig a Teleki László-hagyaték, egy nyílt levelében, amelyben megtámadta a történelemíró Horváth Mihályt, maga sem tudott számot adni, hogy a Horváth által leközölt két levél abból a Teleki-féle hagyatékból származó iratcsomóból – melyet ő kölcsönzött Horváth Mihálynak – eredetiből közöltetett-e vagy másolatból. Most már tudjuk, hogy másolatból.”

Az 1943-ban Ács Tivadar által írt előszó végén ez áll:

„A per a levelek tulajdonjogáért (még mindig) folyik, és nem a szerzői tulajdont érdekli, mert hiszen sem a Puky-, sem a Teleki-, sem az Irányi-örökösöknek nem az a céljuk, hogy Kossuth Lajos levelei ne lássanak napvilágot. Meggyőződésünk, hogy jó munkát végzünk, amikor ezeket a mindeddig hozzáférhetetlen és Kossuth alakját új színekkel gazdagító leveleket nyilvánosságra hozzuk, és a történelmi értékelés rendelkezésére bocsátjuk.”

A genovai lázadás. A Magyar Nemzeti Igazgatóság regénye 1859–1861⁴⁵

Vágó Mária: Ács Tivadar: A genovai lázadás⁴⁶

„A Magyar Nemzeti Igazgatóság regénye 1859-60” – hirdeti a könyv címlapja. A magyar történelem egy viszonylag kevésbé ismert, de igen fontos mozzanatának feldolgozására vállalkozott Ács Tivadar. Sok érdekes, kevésbé ismert, vagy éppen ismeretlen adatot tár fel művében tudományosnak is mondható alaposággal. Megismerhetjük Kossuth, Klapka, Szemere, Teleki és a többi nagy száműzött keleti és nyugati diplomáciai összekötéseit, terveit. Az olvasó előtt feltárulnak az olaszor-

⁴⁵ Ács Tivadar: A genovai lázadás. A Magyar Nemzeti Igazgatóság regénye 1859–1861. Bp., 1958. Szépirodalmi Kiadó. 656 p.

⁴⁶ Forrás: Vágó Mária: Ács Tivadar: A genovai lázadás. Szépirodalmi. 656 old. (Ism.) = Könyvbarát 9 (1959) No. 6. p. 284.

szági magyar légió szervezésének körülményei, megismerjük a legendáshírű Garibaldi seregében harcoló magyarokat. Megismerjük ezeknek az elfelejtett magyar hősöknek izgalmas múltját, azokat, akik a XIX. században felismerték azt, hogy a zsarnokság ellen mindenütt a világon lehet és kell harcolni.

A tárgy roppant izgalmas, azonban az olvasóban bizonyos fokú csalódottság támad, ha átvágja magát a vaskos kötetten. A címlap ígérete alapján regényt vár és nem azt kap. Regénynek nem regény, de nem léphet fel teljes tudományos igényvel sem. Néhol ugyan a közölt okmányok és adatok lelőhelyét megjelöli a szerző, azonban az adatok nagy többségéről nem derül ki, hogy honnan származik.

Ha Ács Tivadar valóban regényt írt volna, nem hiányolnók a jegyzetapparátust, de A genovai lázadás számos életrajzi adat felsorakoztatásával, a regényesség minden kelléke nélkül íródott. Azt hisszük, hogy ha valóban szépirodalmi feldolgozást kapott volna a szép és szinte ismeretlen téma, nagyobb szolgálatot tett volna a szerző az ügynek.

A mű megjelentetése azonban mégsem volt hiábavaló. A történettudósok figyelmét feltétlenül ráirányítja egy olyan adósság letörlesztésére, mellyel immáron száz esztendeje tartozik a tudomány. Ács Tivadar nagy munkát végzett az adatok összegyűjtésével és közzétételével. Örülünk annak, hogy a Magyar Nemzeti Igazgatóságra irányítja a figyelmet.

Ács Tivadar (összeáll.): A magyar légionisták életrajzgyűjteménye⁴⁷

A kötetről készült recenziókból

*Vasváry Ödön: Garibaldi magyarjai*⁴⁸

Őszintén remélem, hogy Amerikában sokan vannak magyarok, akik ismerik Ács Tivadar nevét és nagyra becsülik munkálkodását. Ács Tivadar volt a második világháborút követő első esztendőkből a Magyarok Világszövetségének főtitkára, aki bizonyára éppen olyan szívességgel volt segítségére minden hozzáforduló magyarnak, mint amilyenek az én egy-két apró ügyemet segített elintézni. Világot járt ember, aki éveket töltött Dél-Amerika több államában (sajnos, az Egyesült Államokba sohasem jutott el), ahol mindenütt a régi odakerült magyarok nyomait kutatta. Nem kevesebb, mint 15 könyvének tömérdek adata a bizonyítéka ennek a nagy és lelkes szeretettel végzett munkának. Ezekben a könyvekben bámulatos bőségben találkozunk azokkal a magyarokkal, akiket a sors más országokba, más világrészekre vitt és akik talán mind, csak becsületet és tiszteletet szereztek a magyar névnek.

Ács Tivadar ma nyugdíjas, szerény körülmények között élő ember Budapesten, aki azonban élete munkáját most sem hajlandó abbahagyni. Nemcsak az asztala mellett dolgozza fel összegyűjtött óriási anyagának egy részét, hanem még utazik is, természetesen csak az ország területén belül, hogy újabb iratokhoz, képekhez, adatokhoz, levelekhez juthasson.

Budapesti tartózkodásom alatt tavaly októberben, több kellemes órát töltöttem Ács Tivadar társaságában, bámulva óriási tudását és szinte mesébe illő emlékező tehetségét. Beszélgetéseink természetesen kedves témája, az idegenbe szakadt magyarok története volt. Nagy érdeklődéssel vettem kezembe legújabb munkájának nyomdai „kefe-lenyomatát”. Legújabb könyvének javítás alatt álló szedése volt ez, ami engem is különösen érdekelt, mert sok adatot találtam benne az ame-

⁴⁷ A mű főcíme: Magyarok és a risorgimento. A kötet két részből áll. I. rész: Ács Tivadar (összeáll.): A magyar légionisták életrajzgyűjteménye. II. rész: Gátiné Pásztor Mária (összeáll.): A risorgimento magyar bibliográfiája. A terjedelemre és a kiadásra vonatkozó adatok: Bp., 1961. Magyar Risorgimento Emlékbizottság – Hazafias Népfront – Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 207 p. (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Tanulmányok. Új sorozat 12.)

⁴⁸ Forrás: Vasváry Ödön: Garibaldi magyarjai. Könyvismertetés Ács munkájáról. (Forráshely: Vasváry-gyűjtemény, Szeged)

rikai polgárháborúban szerepelt magyarokról is, ami nekem kedves témám már évtizedek óta. A könyv címe: „Magyarok és a risorgimento”.

Ez a könyv azokról a magyarokról szól, akik az olasz egyesítési törekvések idején, 1859-ben és az azt követő pár év alatt az egyesítő küzdelem vezérének, Garibaldinak hadseregében szolgáltak. Magyar légióknak hívták ezt az alakulatot, amelynek egészen különös összetétele volt: sok volt benne a száműzött 48-as honvéd, még több az osztrák hadseregbe kényszerrel besorozott és onnan megszökött magyar fiú és természetesen olyanok is, kalandvágyó magyar legények, akik magyar földről szöktek át, hogy az olaszok egyesítéséért harcoljanak. Külön csemege volt ez a magyar fiúknak, mert ezzel voltaképpen a hazájukat elnyomva tartó osztrákoknak akartak ártani, akiknek a birtokában volt akkor még a mai Olaszország legfelső része, Lombardia, magával Velence városával együtt.

Ács Tivadar óriási szorgalommal és tömérdék utánjárással majdnem 1500 magyar nevét és többé-kevésbé hiányos adatait tudta összeszedni és megírni ebben a könyvében, amelyet most a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár tanulmányainak új sorozatában adnak ki. Kérésemre akkor csináltatott még egy példányt a kefelenyomatból. Feladatának szinte emberfeletti nagyságára mutat az a tény, hogy csak bibliográfiája több mint hatszáz címet tartalmaz. A könyv maga 200 oldal.

Bennünket amerikai magyarokat azért érdekel a könyv elsősorban, mert a névsorban számos olyan magyar szerepel, akik vagy előbb voltak Amerikában és innen mentek át, ég az itteni polgárháború megkezdése előtt, vagy később, Olaszországból jöttek át, amikor a magyar légió feloszlott. Köztük sokan vannak, akik kisebb-nagyobb szerepet játszottak az amerikai polgárháborúban is, mint Figyelmessy Fülöp, Lincoln ezredese és későbbi amerikai konzul, továbbá az Amerikáért hősi halált halt Dunka Miklós, Zsulavszky Emil és László, Kossuth Emília fiai, Hillebrandt Hugó, későbbi amerikai konzul, Szabad Imre, kiváló író és polgárháborús tiszt, Csala-Zákány István, aki a polgárháború alatt Mexikóba került és ott tábornokká lett, hogy később meggyilkolják, Dobozy Péter Pál, Berzenczey László, az ősmagyarok ázsiai kutatója, Bárdy Rudolf, Koháry Sándor, Madarász Vilmos, Madarász Lászlónak, Kossuth rendőrfőnökének fia, Nimsgern Gyula, a régi amerikai magyar élet egyik sokat szereplő munkása, Radnich János, Zeyk Albert később amerikai konzul és még sokan mások. Ezekről az emberekről tömérdék, eddig ismeretlen adatot tudunk meg.

A magyar légió tekintélyes alakulat lehetett, mert mint az 1859-ben megalakult magyar sereg iratai igazolják, 44 tisztből és 3033 emberből állott. Ezek közül vagy 2800 ember visszatért magyar földre, amikor császári amnesztiát kaptak, amiben

azonban sokan keservesen csalódtak, mert az osztrákok az amnesziát úgy magyarázták, hogy az nem vonatkozik azokra, akik az osztrák hadseregből, a császárra tett esküjük megszegésével megszöktek. Ilyen pedig nagyon sok volt.

Ács Tivadar könyve értékes bizonyossága annak, hogy a magyar erőből és vérből mindig jutott idegen nemzetek számára is elég, amikor azoknak szabadságáról és függetlenségéről volt szó. Valamikor talán annak az ideje is elérkezik, amikor összeállítják azoknak az idegeneknek névsorát is, akik messze országokból odamenve, a magyar szabadságért harcoltak.

*

Garibaldi magyar légionistái⁴⁹

Kis, puha fedelű kötetet adott ki a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Magyarok és a Risorgimento címmel, a Magyar Risorgimento Emlékbizottság támogatásával. Tudományos igényű mű, egy 1752 nevet tartalmazó életrajz-gyűjtemény és egy bibliográfia van benne, no meg a hozzájuk tartozó két bevezetés... vagyis semmi esetre sem ajánlatos olvasmány a szombat esti tánczene mellé. De azokban a (sajnos) ritkán adódó csöndes órákban, amikor valóban ünnepélyesen és ifjúságunkból átmentett áhítattal nyitunk ki egy verseskötetet vagy egy ígéretes regényt, érdemes kézbe venni ezt is. És érdemes elolvasni: olyasféle élményt rejteget, mint amit annak idején az Egri csillagok végén található névjegyzék adott. 1752 név van ebben a kötetben, a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben az olasz nemzeti egységért harcoló magyar légiók tagjainak, Garibaldi katonáinak a nevei. Nem mindegyiké: Ács Tivadar (egy élet kutatómunkájával) ezt az 1752-t derítette fel közülük; a többiről csak az ismeretek alapján tudunk – következtetve – valamit. Voltak négy-ötezen is; legtöbbször magyar, de már kezdettől fogva felünnnek közöttük románok, osztrákok, lengyelek, még bolgárok is. Ki a Habsburg-csapatoktól szökött át, a veronai várnégyszögből, csoportosan, vagy egyedül úsztatva át a folyókon, mint Jókai regényében; volt, ki Kolozsvárott hagyta ott az iskolát, ki Fiumében a tengerészetet, Budán a kereskedést, Békéscsabán a földművelést, Vácott a molnárságot s Törökországon keresztül, vagy másfelé kanyarodva oda igyekezett, ahol fegyvert foghatott a közös ellenség ellen. Az egész európai reakció összeshövedkezett ellenük: Bach osztrák belügyminiszter és Schwarzenberg herceg 1849-ben létrehozott államközi szocialistaellenes szerződés alapján üldözték őket a rendőrtisztviselők és besúgók, országokon

⁴⁹ Garibaldi magyar légionistái. = Élet és Irodalom 6 (1962) márc. 31.

keresztül. Lopva éltek és álnéven, hogy legalább itthon maradt családjukat ment-
sék. És amikor végre eljutottak Garibaldi seregébe, pihenő nélkül a veszedelem
közepébe rohantak: partra szálltak Szicíliában, őrséget álltak Palermóban, roha-
mozták a pápai csapatokat... és várták a nagy órát, amikor majd Dalmácián ke-
resztül, vagy a Dunán felhajózva, elhozhatják – Kossuth és Garibaldi együttes
vezérsége alatt – a letiport országnak a szabadságot. A kötetben közölt bibliográ-
fia – G. Pásztor Mária alapos munkája – bizonyítja, mennyire várták őket: nép-
dalok keletkeztek róluk, a nagy olasz szabadsághős nevét a versfőkbe rejtették, a
légiók minden cselekedetét reménykedve figyelték, idehaza.

A magyar fiatalság nagy, romantikus (és sajnos, elbukott) vállalkozása volt ez, s
története – mint minden romantikus vállalkozásé – bonyolult, ellentmondásos, tele
van lelkesedéssel és keserűséggel, csalódással. A nagy és tiszta kaland nem sike-
rült: az 1752 név viselője szétszóródott a nagyvilágban. Akik az amnesztiában
bízva hazajöttek, egész életükben megsínylelték vakmerőségüket; akiket máshová
vetett a sors, idegenben élhették le éveiket. Voltak, akik távoli kontinensre hajóztak
és tovább folytatták azt, ami Európában (egy időre) véget ért: vagy az észak-
amerikai rabszolga-felszabadító háborúban harcoltak tovább (egyikük az első néger
egység élén), vagy a kubai szabadságmozgalmat támogatták, megint mások Kana-
dában vagy Dél-Amerikában hasznosították tapasztalataikat.

Száz évvel ezelőtt a legnagyobb magyar egység, a „legione auxiliara
ungherese” még javában harcolt; ez idő tájt Dél-Itália hegyei között verte szét az
utolsó bandákat. „Ezer nyelvű s egy szívű brigád” lehetett már ez is: „voltak
köztük – írja Ács – az osztrák hadseregből dezertáltak, franciák, a nápolyi Bour-
bon-hadseregből Garibaldihoz csatlakozó bajorok, litvánok; montenegrói herceg-
től, cári hadseregből szökött katonatisztig mindenki”. Elöl a magyar zászlót vit-
ték. S ez alatt, soknyelvű kiáltással, egy akarattal rohamozták az ellent, ismervén
az arany szabályt: hogy nem lényeges, hol kerül elébük, fő az, hogy üssék, ahol
érik. Száz év után, ha csak egy kis könyv kapcsán is, de jó emlékezni rájuk és
igazukra. Mert igazuk volt (s ezért nem feledhetjük őket soha): egyazon ügyről
volt szó Osztrolenkánál, a piski hídnál, vagy Calabriában. A nemzeti szabadság-
ról, melyért – tudták – mindent vállalni kell.

Kossuth Lajos, Herman Ottó és a Szegedi Iparos Párt megalakításának kísérlete (1875) Ács Tivadar 1962-es tanulmánya⁵⁰

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár kiadásában az olaszországi magyar légionistákról megjelent bibliográfiai munkámban⁵¹ rövid ismertetést adok a szegedi származású Zákány Istvánról, aki tagja volt a légióknak és Mexikóban fejezte be életét.⁵² Zákány 1888-ban bekövetkezett haláláig két emberrel levelezett: Szegeden élő nőtestvérével, Csala Annával és az ugyancsak szegedi Bakay Nándor takácsmesterrel.

Zákány 1848-ban mint szegedi diák került Perczel hevenyészett seregébe, s a tűzkeresztségen a szenttamási sáncok megrohanásánál esett át. Utána Damjanich vörös sipkásai között harcolt. Világos után Moldvába menekült, majd sok nélkülözés után 1853-ban hazatért a szülői házba. Pár nap múlva osztrák zsandárok cipelték el, 12 évre besorozták az osztrák hadseregbe, de Lombardiából sikerült Piemontba dezertálnia. 1859-ben tagja volt a magyar légióknak, 1860-ban a Garibaldi-légióknak, 1861-ben a „Legione Auxilaria Ungherese”-nek; Nolán, majd Nocerán, Kalabriában és Basilicában harcolt a klerikális erők által felszított bandamozgalmak ellen.

Ebben az évben áthajózott a tengeren, hogy sok magyar társával együtt részt vegyen az észak-amerikai rabszolga-felszabadító háborúban. Főleg texasi és kaliforniai alakulatoknál szolgált és 1865-ben – mint általánosan ismert lovasőrnagy – szerelt le. Az ebből a korszakból származó levelezése, valamint a Szegeden még 1902-ben élő címzettek adatai és közlései alapján írja róla életrajzi regényében Domokos László, a 'Világ' egykori neves publicistája: „A jövőért élt és a kommunizmus nagy eszméje, iszonyú erővel ragadta magával szabadsággért vágyó lelkét.”⁵³

*

⁵⁰ Forrás: Ács Tivadar: Kossuth Lajos, Herman Ottó és a Szegedi Iparos Part megalakításának kísérlete. = Párttörténeti Közlemények 8 (1962) No. 3. pp. 117–123.

⁵¹ Ács Tivadar: Magyarok és a risorgimento. A magyar légionisták életrajzgyűjteménye. + Gátiné Pásztor Mária (összeáll.): A risorgimento magyar bibliográfiája. Bp., 1961. Magyar Risorgimento Emlékbizottság – Hazafias Népfőnt – Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 207 p. (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Tanulmányok. Új sorozat 12.)

⁵² A Zákány név az emigrációban felvett név, eredetileg Csala Istvánnak hívták. Mexikóban – ahol pályafutását mint a hadsereg főfelügyelője befejezte – Esteban Zákány de Csala néven szerepelt.

⁵³ Domokos László: Zákány tábornok Amerikában. Szeged, 1904. Engel Lajos. 206 p.

Zákány István volt a kezdeményezője annak a szegedi pártalakítási kísérletnek, amely 1875-ben tetőzött a Horváth Mihály csanádi püspök ellen vívott választási küzdelemben. A párt vezetői Herman Ottó – a nagynevű természettudós – és Bakay Nándor takácsmester voltak.

Bakay Nándor 1868 decemberében kísérelte meg Szegeden az első párt létrehozását. Addig a nagy alföldi városban semminemű párt nem volt.⁵⁴ Osztrovszky és Réh helyi politikusokra hallgatott a nép. Bakay saját költségén lapot is indított, de az csak háromnegyed évig élt.

Herman Ottó 1875. március 2-án, a Bács megyei Doroszlóról írt Kossuthnak levelet, amelyben bejelentette, hogy Szegeden Bakay Nándorral pártalakításra szövetkezik. Tudja, hogy Kossuth segítsége nélkül aligha lehetne valaki ellenzéki képviselő, főleg iparos párti programmal. Egyben referenciát is ad magáról:⁵⁵

„Szepességi származású vagyok. Egyik nagybátyám kilenced magával az Atlanti-óceán fenekén alussza örök álmát: nem akarta, hogy gyermekei abszolút monarchiában neveltessenek, Amerikába indult, de a hajó a nyílt tengeren megégett. Ez 1858-ban történt. Ennyit mondhatok a családi szellemről.

Jó barátom, Teleki Sándor – a költői – egyszer azt mondotta volt nekem, hogy a Kolozsvárt megjelenő »Magyar Polgár« című politikai napilap kegyelmességed helyeslését bírja. Megjegyzem, hogy az akkor volt, amikor a lap Lónyay ellen izgatott. Legélesebb, bepörölt cikkeit én írtam.

Sohasem szüntem meg nemzetem szabadságáért tenni és izgatni. Az országot, népét tanulmányozom, ismerem. Hitvallásom – szívem és eszem szerint – a köztársaság.

Ezekkel talán bemutattam magamat.

Jóllehet a köztársaság az eszményem s minden lépéssel feléje töreksem, számolok a viszonyokkal is, mert nemzetemmel együtt akarok haladni; és tudom, hogy az uralkodó közszellemnél fogva a haladás még sok időkre csak lassan lehet, de sőt, hogy az erők legjavát sokszor nem is a haladás előmozdítására, hanem a visszaesés feltartóztatására kell fordítani.

Éveken át fáradoztam, hogy a serdültebb ifjúságba lelkesedést öntsek – hiába! A Bach-korszak fattyúhajtásokat nevelt, beteggé tette a sarjadékot

⁵⁴ Bakay levele Kossuth-hoz. 1868. május 9. (OL Turini levelek. 5641. sz.)

⁵⁵ OL Turini levelek. 5384. sz.

egy egész nemzet tartamára. Hiszen még Sámi László barátom neveltjeinek legjava sem vitte többre az ún. titkos baloldaliságnál.⁵⁶

Folytonosan kerestem az olyan elemet, amellyel valamire mehetnék és azt hiszem, hogy megtaláltam.

Az iparos elemet értem.

Én a bajok kútforrását társadalmunk visszas csoportosulásában, egy igazi középosztály hiányában keresem és nem törődve a politikai experimentumok momentán fordulataival, e középosztály érdekében kívánok tenni. Úgy érzem, hogy egy erős középosztály javíthatja a közszellemet s a javított szellem minden egyebet.

Az egyesülési hajlam, mely a magyar iparosok köreiben élénken nyilvánkozik, a szellemek egészséges forrongására utal. E forrongás nőttön nő, mert a kormány kellenél túl gyakorolt tutorkodási tényei ingerlő hatást idéznek elő s a dolgok ma úgy állanak, hogy a párttá váló tömörülési hajlam mindenütt előtérbe lép, az ipar ügyeinek a törvényhozásban leendő képviseltetése mindenfelé hangsúlyoztatik.”

*

Herman Ottó közli még Kossuthal, hogy szövetkezett Bakay Nándorral s belemegy a mozgalomba, mert jó jövőjét véli látni.

A szegedi iparos mozgalom, melynek 1875-ben Bakay Nándor volt a cselekvő embere, akkor már tíz éves múltra tekinthetett vissza. A mozgalom magját 1865-ben Osztrovszky József vetette el, egy nagy iparos bizottmány létesítésével. Ez a mozgalom mindvégig iparfejlesztésről és egy iparos párt megalakításáról beszélt, hogy az iparos osztálynak – amelybe nemcsak a mestereket, hanem a segédeket, munkásokat is belesorolták – legyen parlamenti képvisellete.

„Hat év előtt az általam szerkesztett »Tiszavidéki Ujság«-ban Barabás Péter, ugyanez idő tájt Streitmann József az általa szerkesztett »Iparosok Lapja«-ban pengették egy országos iparos tanácskozmány eszméjét, amelynek következtében az életben tartott kérdés három éven át vajúdott, néhányunk által folyton bolygattatván” – írja Bakay Nándor.⁵⁷

⁵⁶ Sámi László (1817–1881) zilahi főiskolai tanár. Jogot végzett, 1844-ben a pozsonyi diétán követ, 1846-ban a Wesselényi-gyermekek nevelője. Kossuth és Teleki László titkára. Európai műveltségű ember, sokat foglalkozott szociológiával. 1883-ban közreadott 'Válogatott művei' számos társadalomtudományi értekezést tartalmaznak.

⁵⁷ Bakay Nándor: Emlékirat az 1875. évi magyar országos nemzetgazdászati tanácskozmány nagyszabású ügyében összegyűlt hazafiakhoz. Szeged, 1875. Burger Zs.

Bakay Apatinban találkozott Herman Ottóval és alaposan meghányták-vetették az országos párt megalakításának módozatait es lehetőségeit. Bakay még arra is vállalkozott, hogy Tisza Kálmánt egyénileg támogatja, mert az ún. bihari pontokba – ha ugyan ködös megfogalmazásban is – felvette a vámautonomia programját. Herman Ottó vállalkozott, hogy az 1875-i szegedi „nemzetgazdasági tanácskozmány”-nyal egyidejűleg iparkiállítást rendez.

Tisza Kálmán kormánya élesen szembehelyezkedett a szegedi pártalakítási törekvésekkel. Hermanék ugyanis felvették az alapszabályba a falusi népkörök szervezését és az iparossegédek számára önszegélyező szervezetek létesítését. Ezek az iparos párt fiókjai lettek volna. A kormány azonban nem járult hozzá. Simonyi Ernő parlamenti felszólalásából tudjuk:

„Ghiczy miniszter által is pengetett, de Tisza által már akkor ellenzett ideiglenes catastro-novellát, valamint az iparossegédek régi jó szabályaiból visszavarázsolni akart önszegélyt, az elaggottak és kórházi betegek segélyére egykor dívott heti garasok fizetésének behozatalát célzó programpon-tunkat, mint socialisticust kitöröltették. Megtették. Megszelídültek? Az egy »Szegedi Híradó« és »Nemzeti Hírlap« kivételével egyik sem akart magához térni.”⁵⁸

Herman Ottó és Bakay Nándor távol állottak a marxi tanításoktól. A még csak homályosan jelentkező osztályellentétek megoldását az iparosok és a munkások közös pártjának létrehozásától, szocialisztikus intézkedések bevezetésétől, önszegélyező egyletek létesítésétől várták.

„Először is, úgy Herman Ottó, valamint én is – írja Bakay Nándor –, aki a nemzetgazdasági mozgalomban tevékeny részt vettem, soha socialisticus hajlamot, a szó azon értelmében, *mint világszerte vétetik*, nem tápláltunk. Hogy, mint minden becsületes gondolkodó magyar, úgy mi is hazánk társadalmi bajait továbbfejlődésben az elmérgesedéstől megóvándó, társadalmi úton orvosolni akarnók, ez nem lehet bűnünk. Ez, ha ez az, úgy ez a mi szocializmusunk.”⁵⁹

Herman és Bakay végigjárta az összes munkásegyletet, iparosokat – ahogy ők mondják – *a fúzió érdekében*. Sok értetlenségre találtak. Herman 1875. április 5-én tájékoztatta Kossuthot a pesti osztrák iparosoknál tett látogatásáról.

⁵⁸ Bakay id. műve

⁵⁹ Uo.

„A pesti osztrák iparosokat megjártam és igaz, hogy ezekkel semmire sem lehet menni, sőt azt hiszem, hogy vannak közöttük olyanok is, akik öntudatosan működnek a magyar érdek ellenében. Jelesen Steinacker Ödönt tartom ilyennek. Ő egy szász képviselőségre törekszik s közel 3 órai beszélgetésünk folyamában bő alkalmam nyílt őt megismerni; sőt az a körülmény, hogy folytonosan Pozsonyra és Kassára, no meg a szászokra tért vissza, gyaníttatja velem, hogy ez az ember a Löher-féle hírhedt ügytől⁶⁰ nem áll távol, vagy éppen benne van. Azt, hogy az utolsó consequentiában pángermán, nem is tagadja ... *Én az osztályok harcát nálunk is létezőnek állítom. Ez nem fejlődött a külföldi áramlat idevetődött csiráiból, ezt teremtették a kormányok protegált, tudatlan eszközei, egy élődsi had, a nepotizmus átka: a gőgtől felfuvalkodott Tisza ezt jóvá nem teheti.*”⁶¹

Bakay egy levelében (1878. március 20.), melyet Kossuthhoz intézett, kifejtette általános politikai nézeteit:

„Tudom, nem kellünk nemzetiségeinknek. Nem ám, mert *földesuraink a határmegyékben fajrokonaikat századokig rítul zsarolták.* Csodálatos hangok ezek egy magyartól, magam is irtózom ezen keserű igazságoktól. Ön eltörölte az olygarchia hadát, de nem ölhette ki az uralkodni vágyást a magyar szívéből. Meglopni, megcsalni, elárulni nem szégyen a nemzetet, de gőgös dölyfüket azért megőrzik nagy embereink. Nem becsületes érzet az, uram. Lónyay virtusa hű caricatúrája az új magyar nemességnek, amely a réginek csak a bűnét örökölte. Tisza gőgje, Andrássy udvaronc szomja, Kerkápoly ész-aristocratái képzelt fölényen nyugvó durva, parasztos feszeltéssel jellemzi embereinket.”⁶²

1875-ben a Szegedre meghirdetett „országos nemzetgazdászati tanácskozmány” ülésével egyidejűleg volt a képviselőválasztás is. A kormány Horváth Mihály szegedi püspököt léptette fel képviselőnek, aki nemrég emigrációból hazatérve, röpirat-háborút vívott Kossuthal, azért, mert Kossuth még 1866-ban is forradalmat szított. A 48-as párt presztizskérdést csinált a választásból, nem akarván, hogy Horváth Mihály, mint renegát függetlenségi politikus, a választás révén abszolúciót nyerjen. A legnépszerűbb párt Szegeden a Herman–Bakay még nem

⁶⁰ Franz von Löher (1818–1892) német történétíró, II. Miksa bajor király titkára, majd müncheni egyetemi tanár. Magyarországon 1874-ben tett utazásáról írt két könyve: 'Die Magyaren und andere Ungarn' (Leipzig, 1874) és 'Das Erwürgen der deutschen Nationalität in Ungarn' (München, 1874) nagy politikai vihart váltott ki Magyarországon.

⁶¹ OL Turini iratok. 5408. sz.

⁶² OL Turini iratok. 5584. sz.

engedélyezett iparos pártja volt. Az látszott kézenfekvőnek, ha a közjogi ellenzék és a szegedi iparosok egyesülnek. Kossuth azonban Helfy Ignácnak adott utasításában és Herman Ottóhoz írt levelében (mely csak Bakay hivatkozott művében van meg) határozottan ellenezte a fúziót. Helfyhez írott levelében a Budapesti Iparos Kör tevékenységét jelentőség nélkülinek tartja:

„Nekik a grande mère [nagyanyáig felmenően] iparos és kereskedő kell képviselőnek, bár nem mondják, honnan és ki legyen. Ez abszurdum úgy, mintha a volt jobbágyok szervezkednének, hogy csak volt jobbágyot válasszanak. Ehhez a mozgalomhoz semmi közöm. Van egy másik az Alföldön. Ezt olyannak látom, hogy hatalmas jó dolog lehet belőle, ha jó irányban ügyesen vitetik; hatalmas rossz dolog, ha rossz irányban, de ügyesen. A mozgalom székhelye Szeged, fő embere Bakay Nándor, ottani intelligens iparos. Tollvivője, programfoglalmozója Herman Ottó tudományos ember. *Körlevelük – meglehetősen öntudatlanul socialisticus színezetű, »bitorló osztályokról«, »szabadalombitorlásról« beszél s azt mondja, hogy »a küzdelem, mely a nemzet zömében foly, nem politikai pártok, hanem társadalmi osztályok s rétegek küzdelme.«*”

Kossuth – elemezve Hermanék programját – úgy találja, „*ha e katlannak a szenvedély kénlángjával aláfűtenek, úgy segítjen, baj lehet belőle*”.

*

Kossuth Helfyhez írt levelében röviden rekapitulálja Herman Ottóhoz írt levelét (amelyet Bakay idézett művében közzétett):

„Aztán még intettem: Óvakodjanak a »bitorló osztályok« elleni szenvedelmes invectiváktól. Ne zúdítsák maguk ellen a többi honpolgárokat. Mondják el, hogy a jogszorító reactionarius új választási törvény fáj s azt reformálni kell, de 1848 után ne handabandázzanak amolyan sweeping [útszéli] modorban a »bitorló osztályok«. Megmondtam nekik, hogy én annak semmi nyomát nem látom, hogy osztályok és társadalmi rétegek állának már nálunk is harcban egymással. Isten is őrizzen tőle. Nem bírónok meg. Annyi ellenséggel van dolgunk, oly fekély nemzettestünkön a nemzetiségi szakadártság, hogy ha még osztály is harcra kél osztály ellen, bármelyik győzne, a nemzet halna meg. Hát ne provokálják, sőt imádkozzanak, hogy »múlják el tőlünk a pohár«.

Végre a socialisticus színezetre megjegyeztem, miként tudom, hogy részint a létérti küzdelemből természetesen kifolyó egyenlőtlenség, részint

évszázadok bűnei, hibái, irtózatossága kóranyagot halmozott fel az emberi társadalomban – méltó, hogy a legjobb fejek és a legnemesebb szívek a gyökeres orvoslás felfedezése mellett elmélkedjenek. Különben rettenetes katasztrófa fenyegeti a társadalmat. Sikerül-e a »gyökeres orvoslást feltalálni« nem tudom, de azt tudom, hogyha nekem az összes emberiség carte blanche-t adna, én csak enyhíteni bírnám a bajt, meggyógyítani nem. Tehát tudtukra adom, hogy az ismert socialisticus iskolák egyikéhez sem tartozom. Többeket közülük veszélyesnek tartok...”

*

Kossuth ebben az 1875. március 25-én kelt, Helfy Ignáchoz intézett levelében⁶³ élesen elhatárolta magát minden szocialista irányzattól és annak minden árnyalatától és vetületétől. Nem úgy Herman Ottó, Bakay Nándor és a többi szegedi iparos.

Helfy Ignác – a Kossuthtól kapott utasítás értelmében – Szegeden meghiúsította a 48-as függetlenségi párt és a Herman–Bakay alapszabály nélküli párt fúzióját. Mégis: ilyen előzmények után is Szeged két választókerületének képviselője: Herman Ottó és Bakay Nándor lett. Még tartott a választási küzdelem, mikor Herman Ottó Helfy felhívására tájékoztatta Kossuthot a választási küzdelem menetéről és arról, hogy a Tisza Kálmán-féle reakciós párt miként reagált az ellenzéki pártok megoszlására.⁶⁴

„(1875. június 3.) A fúzió meghiúsítása sikerült, de a dolgot nyomban egy baj követte. A sajtó ostromolni, gyanúsítani kezdte az ügyet, a »szocializmus«, »petroleur« jelszó kiadatott jelesen a vidéki lapoknak és én azon vettem magamat észre, hogy szoros rendőri felügyelet alatt állok ... Ezután felkerestem Helfy urat, hogy szándékomról felvilágosítsam, jelesen arról, hogy a közjogi ellenzék érdekében kívánom a mozgalmat kifejteni. Később Bakayval is felkerestem Helfy urat, hogy egy előttem még ma is megfoghatatlan fordulatról értesüljek. Helfy úr ti. Pulszky Ferencről, a Múzeum igazgatójától vett információt csekélységem iránt, mely oda ütött ki, hogy nekem, mint természetvizsgálónak jövőm van s e téren auctoritást szerezhetek a magyar tudományosságunknak, de éppen azért távol kell hogy maradjak mindennemű agitációtól, amely téren csak veszedelmes lehetnék, mert hát a maga idejében nyíltan *védelmeztem az Internacionálét, sőt*

⁶³ Kossuth levelei Helfyhez. OL 177. sz.

⁶⁴ OL Turin levelek. 5420. sz.

a commune alapeszméjét is. Tudta Pulszky, hogy mit beszél, de hogy Helfy úr ily alapon fogna ítélni felettem, azt már azért sem hittem volna. mert ő tudja, hogy 1872-ben Kolozsvárt egy szavamba kerül a vérontás előidézése, annyival is inkább, minthogy az ottani vezérlet, élén Tisza Lászlóval, a válság perceiben elrejtőzött s tudta, hogy a lázongó tömeget én vittem el a szuronyok elől s így tudhatta volna azt is, hogy ismerem a mozgalmak határát.”

Herman Ottónak nem sikerült Helfyn keresztül a 48-as függetlenségi párt gyanúját a mozgalom szocialista jellegét illetőleg eloszlatni és a szegedi iparos szövetség közgyűlése után, a budapesti titkos rendőrök gyűrűjében, akik le is kísérték, visszatért a fővárosba. A kormány, hogy kifogja a szelet Hermanék vitorlájából, két neves politikust, Sennyeyt és Pulszkyt küldte le a Tisza-parti városba, hogy háziipari szövetkezeteket létesítsenek. Herman könyvei közé vonult, hogy ott várja be – mint írja – „az alkalmasabb idők bekövetkezését, amelyek talán nincsenek nagy távolságban”.

A kormány ezek után arra törekedett, hogy a mozgalom legaktívabb szervezetét, Bakayt is elvonja a politikai működés teréről. Nyilvánvalóan megvesztegetési szándékkal küldték Olaszországba, hogy ott a kenderáztatás legújabb módszereit tanulmányozza. Hazatérése után gyárfejlesztési hiteleket kapott, majd a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamarának lett tisztviselője.

A Bakay–Herman vezette pártalakító kísérlet, amely a német eredetű Schulze–Delitzsch-féle mozgalom hatását tükrözi, hajótörést szenvedett, egyúttal bizonyítva: a kormány felismerte, hogy még az ilyen egyáltalában nem forradalmi-mozgalom is veszélyeztetheti a kiegyezés művét. A pártalakító kísérlet sikeretelenségében nagy szerepet játszott az is, hogy Kossuth Lajos és hazai hívei e mozgalommal semmiféle közösséget nem vállaltak.

Meg kell jegyeznünk, hogy Herman Ottó tisztában volt – szemben Kossuthal – az osztályharc jelenvalóságával, ha annak harci eszközeit nem is ismerte fel. Minden idegszálával érezte a gazdasági elnyomorodást. A későbbiek során magával a szociáldemokrata mozgalommal is – bizonyos mértékig – rokonszenvezett. Két évvel a most tárgyalt szegedi események után, 1877. február 20-án írja Kossuthnak: „...a nép áldozatul kezd esni egy kérlelhetetlen természeti törvénynek, annak, amelyet Darwin galambjai oly világosan magyaráznak...”⁶⁵

⁶⁵ OL Turini iratok. 5510. sz.

Ács Tivadar: Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban (1861–1865)⁶⁶

*A fűlszövegből*⁶⁷

Az észak-amerikai polgárháború (1861–1865) centenáriumán Lincoln magyar katonáinak állít emléket ez a könyv. Legtöbbjük végigküzdötte a magyar szabadságharcot, majd ott volt Badenben, Itáliában, Kubában és másutt, ahol küzdeni kellett Petőfi és Kossuth eszményeiért: a népek szabadságának ügyéért. S midőn ennek az ügynek az Óceánon túl volt szüksége bátor és önfeláldozó harcosokra, ismét kézbe vették a fegyvert, s beálltak a rabszolgák felszabadítását hirdető északiak zászlaja alá.

A Kossuth-emigráció amerikai szereplését kevésbé ismerjük, bár kutatók tisztes sora, életet betöltő szorgalommal fáradozott annak feltárásán. A száz év előtti hírközlés viszonylagos kezdetlegessége és bizonytalansága kevés lehetőséget nyújt annak felmérésére: hány magyar harcos vett részt a roppant küzdelemben, amelynek több mint félmillió halottja volt, s személy szerint kik voltak ezek. Tábormokok, ezredesek és egyéb főtisztek egész sora került ki a magyarok közül, s sokan vesztették életüket a szerencsétlen néger rabszolgák felszabadításáért, az Amerikai Egyesült Államok és az emberiség haladásáért vívott küzdelemben. Róluk szól, az ő viszontagságos életüket idézi fel – a fellelhető dokumentumok alapján – ez a könyv.

A szerző, Ács Tivadar, évtizedek óta szorgalmas és eredményes kutatója a messzire szakadt magyarság életének és történelmének. Munkája érdekes olvasmány, mely jogos büszkeséget ébreszt a Földgolyó bármely pontján élő hazánkfiában.

⁶⁶ Ács Tivadar: Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban. 1861–1865. Bp., 1964. Pannonia. 149 p., 8 t.

⁶⁷ Forrás: Ács Tivadar: Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban. 1861–1865. Bp., 1964. Pannonia. Fűlszöveg.

A kötetről készült recenziókból

*Vasváry Ödön: Ács Tivadar könyve a polgárháborús magyarokról*⁶⁸

Nagy örömmel láttam, hogy Ács Tivadarnak, a Magyarországon élő történetkutatónak cikkei újra megjelennek lapunk hasábjain. Évekkel ezelőtt elég sűrűn jöttek a cikkek, nagyértékű adatokkal szolgálva az amerikai magyarság történetéhez.

Ha ezek az újabb cikkek azt jelentik, hogy Ács Tivadar újra beállott lapunk cikkíróinak gárdájába, örömöm annál nagyobb. Nagyon régen érzem, tudom ugyanis, hogy ezt a munkát az amerikai magyarság múltjának kutatását csak akkor lehet folytatni, ha úgy itt, mint odaát az óhazában vannak íróemberek, akik ennek a feladatnak szentelik magukat. És hozzátehetjük: ha ezek az írók igyekeznek együttműködni, segíteni egymásnak, kutatásaik eredményeit közölve egymással.

Ács mostani cikke egy elfelejtett régi magyarral foglalkozik, aki az első újságot szerkesztette és adta ki az Egyesült Államokban. Tótváradi Kornis Károlynak, a kiváló jogtudósnek emléke már csak régi újságok és könyvek sárgult lapjain él, de a fiatalon odaát elhunyt tudós rövid életének adataira egyre több világosság derül. Ács legújabb munkájával ennek az életnek állít emléket.

Ennél azonban fontosabb, hogy Ács Tivadar, aki eddig mintegy tizenöt könyvben írta meg a külföldre szakadt magyarok viselt dolgait, most újabb könyvvel szolgálja ugyanezt a célt; könyvet írt az amerikai magyarok szerepléséről a száz év előtti polgárháborúban.

A könyv a „Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban, 1861–1865” címmel jelent meg a Pannonia kiadásában. Terjedelme 150 oldal. Néhány kép is van benne, amelynek jó része az én munkámban, 1939-ben jelent meg először magyar kiadványban.

Közli Ács a Kornis Károly által szerkesztett „Magyar Száműzöttek Lapjának” első példánya képét is, amely az aláírás szerint a New York-i városi könyvtárban levő Feleky gyűjteményben van, mint egyetlen ismert példány. Ez tévedés, mert a párizsi Bibliotheque Nationale-ban is van egy, a közölnél sokkal sikerültebb példány. Ennek fényképmásolata már régen birtokomban van. A többi kép között különös érdeklődésre tarthat számot az, amely a hősi halált halt Dunka Miklóst

⁶⁸ Forrás: Vasváry Ödön: Ács Tivadar könyve a polgárháborús magyarokról. = Szabadság [Cleveland], 1964. április 30.

mutatja be, és egy másik egy Új Budán, Iowában feladott és lebélyegzett levélboríték másolata, ahol mint tudjuk, Ujházy László, Komárom polgári kormányzója volt, egy ideig postamester. Egyébként ő alapította az azóta eltűnt Új Budát.

Ács könyve igen sok apró, nem egy esetben fontos adattal gazdagítja a polgárháborús magyarokról eddig összegyűlt ismereteinket, az előbb ismert meglehetősen bő anyaggal együtt. Különösen értékes a munkában a névsor, amely sok, eddig ismeretlen tényleges, vagy állítólagos polgárháborús magyar nevét és egy-egy adatát mondja el. A szerző hangsúlyozza, hogy csak olyanokat vett a névsorba, akikről alapos okokból feltehető, hogy valóban polgárháborús katonák voltak. Kutatásai révén sikerült több olyan hősi halottat is felfedeznie, akikről eddig nem tudtunk.

A könyvben azonban a gondos megírás dacára is vannak tévedések, amelyek közül egy párra rá kell mutatnom. Így például nem korrekt Lincolnról, mint „egy springfieldi favágó”-ról beszélni. Lincoln csak annyiban volt favágó fiatal korában is, amennyiben mindenki az, aki házkörüli munkájában fatörzseket hasogat fel. Springfielden, ahol élete legtöbb idejét töltötte, diplomás ügyvéd volt, egy cikluson kongresszusi képviselő. Azt a polgárgyűlést, amelyet Kossuth amerikai körútja idején Lincoln szervezett meg s melynek célja Kossuthnak Springfieldre való meghívása lett volna, nagy tévedés a „republikánusok konvenciójának” nevezni. Semmi egyéb nem volt az, mint a város lakóinak egy szerény értekezlete, aminek különben semmi eredménye sem lett.

Azt írja Ács, hogy 1903-ban Perczel Miklós volt ezredes Clevelandban „a Kossuth szobor leleplezésénél” beszélt arról, hogy hány magyar lehetett a környéken toborzott ezredekben. Ha Ács megnézi az én könyvem 120. oldalán lévő bejegyzést, meglátja, hogy Clevelandban 1903-ban nem Perczel Miklós ezredes beszélt, aki különben is, mint 91 éves aggastyán, akkor Pécsen élt és nem a Kossuth szobor leleplezésénél, hanem a régi amerikai magyar élet egy másik, Perczel Lajos nevű szereplője, aki szerkesztő és üzletember volt és a Cuyahoga megyei östelepülők egyesülete előtt beszélt erről a témáról.

Krajtsir Károly, a nyelvtudós nem Philadelphiában, hanem Bostonban és New Yorkban élt, az utóbbi városban halt meg, mint ezt maga Ács is megírta egyik régebbi cikkében.

Hogy a polgárháború kezdetén legalább ötezer magyar fegyverforgató, harcos magyar lett volna, semmi esetre sem fogadhatjuk el. Ács szerint ez nem túlzás, miszerintünk erősen az.

Stahel-Sámvald Gyula tábormok nem 1825-ben született, hanem, mint az újabb kutatás kiderítette, 1824. szeptember 25-én. Bizonyíték a szegedi Szt. De-

meter templom anyakönyve, ahol keresztelték. Újabban azt is állították, hogy Stahel-Számvald „megcsontosodott agglegény” volt és maradt egész életében. A valóság az, hogy már budapesti könyvkereskedő korában nős ember volt. A szabadságharc leverése után kétszer hagyta el az országot: először rögtön Világos után, amikor Németországba ment, de üzlettársa, a nagynevű könyvkereskedő és kiadó Emich Gusztáv kijárta, hogy visszaengedjék. Amikor később az egyik adat szerint felesége gyermekágyi lázban meghalt, újra kivándorolt, ez alkalommal Angliába.

Kovács István polgárháborús őrnagy, aki Szabad Imrével együtt a hírhedt Libby börtönben raboskodott a gettysburgi csata után, ahol elfogták, nem Iowában halt meg, mint Kertbeny írta róla, hanem New Yorkban, 1884. április 15-én.

Henry Ward Beecher, a híres hitszónok, Kossuth nagy híve nem anglikán pap volt, hanem puritán kongregationista, a brooklyni Plymouth Church papja. Nevét Ács később „Beecher-Stowe”-nak is írja, ami szintén súlyos tévedés. A név nővérenek a férjezett neve volt, aki a híres „Tamás bátya kunyhója” című rabszolga-ellenes könyvet írta.

Ács egy helyen a 15 éves korában elhunyt Spelletich Ádámot teszi meg a „Donelson erőd hőségének”. A valódi hős ennek bátyja, István volt, amint azt később maga Ács is helyesen írja.

Lülley Emmánuel nem hat, hanem öt gyermekével, feleségével és anyósával együtt hozta át Kossuth a „Mississippi” hadihajón.

Ezek az apró elírások természetesen semmit sem rontanak a könyv értékén. Amit nagyon sajnállok, az, mint Ács Tivadar közölte velem legutolsó levelében: a könyv eredeti kézírata sokkal terjedelmesebb, mint a könyv. A nagyhatalmú „lektorok” egy-egy kiadásra szánt könyvet átvizsgálják, igen sok olyan részt kihagytak belőle, amelyek nagy érdeklődésre tarthatnak volna számot. Reméljük, hogy a kihagyott részek is megjelennek valamikor.
